SLOVENSKÁ REČ

MESAČNÍK PRE ZÁUJMY SPISOVNÉHO JAZYKA

ROČNÍK JEDENÁSTY

1

SEPTEMBER 1943

REDIGUJE ANTON JÁNOŠÍK S JOZEFOM ŠKULTÉTYM

VYDÁVA MATICA SLOVENSKÁ

S L O V E N S K Á R E Č

vychodí mesačne okrem júla a augusta. Vydáva Matica slovenská. Rediguje Anton Jánošík s Jozefom Škultétym. Predplatné 50 Ks na rok. Redakcia a administrácia v Turčianskom Sv. Martine.

OBSAH

Anton Jánošík: Kvantita zdrobnelín na *-ček.* (Pokračovanie.) 1

Václav Polák: K problému vplyvu slovenčiny na češtinu. (Dokončenie.) 6

Dr. Jozef Kresánek: Návrh na doplnky hudobnej terminologie. 12

Zo školskej slovenčiny

B + Z: Výslovnostná a konverzačná stránka školskej reči. (I. Poznámky hláskoslovné a kmeňoslovné 15.) (Pokračovanie.) 14

Z právnej terminologie

JUDr. Ján V. Ormis: Je slovo *súrodenec* nepotrebné? . 22

Poznámky a zprávy

Ján Bradlo: Dr. EUGEN PAULINY: ŠTRUKTÚRA SLOVESA. ŠTÚDIA LEXIKÁLNO-SYNTAKTICKÁ. Vydala SAVU, Bratislava 1943, str. 93 a nem. resumé, broš. Ks 54,—.

Rozličnosti

kufor 30. — *filagória* 30. — *neprodlene?* 31. — *okamžite?* 31. — *Don Bosco* alebo *Don Bosko?* 31. — *listonoš?* 31.

Listáreň

Priezvisko *Gehry* 32.

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XI. ČÍSLO 1.

Anton Jánošík:

KVANTITA ZDROBNELÍN NA -ČEK.

Pravidlá slovenského pravopisu o kvantite zdrobnelín na *-ček* poznamenávajú, že „pred koncovkou *-ček* sa samohláska nedlží" (str. 68). V podstate je tomu tak, lebo veď vplyvom koncovky *-ček* naozaj nepredlžuje sa predchádzajúca samohláska, ako sa to deje zpravidla pred zdrobňovacou koncovkou *-ok,* napríklad: *sud — súdok, obraz — obrázok* ap. Ale pri tom všetkom aj pred koncovkou *-ček* býva dlhá kvantita, no nie predĺžená, lež len prevzatá zo základného tvaru, z ktorého zdrobnelina na *-ček* bola utvorená. Z tohto vyplýva, že sú pri týchto zdrobnelinách dvojaké kvantity, ktoré lepšie objasniť je našou úlohou.[1]

Zdrobnelina na *-ček* je etymologicky vlastne ďalšou zdrobnelinou k základnému tvaru zdrobneliny na *-ec.* Vznikla tak, že ku koncovke -ьсь, ktorá sa realizuje ako *-ec,* pristúpila ďalšia koncovka -ькъ, teda -ьсь+ькъ dalo po zaniknutí príslušných jerov a zmäkčení *c* > *č* koncovku *-ček.* Kvantita ostáva pri obidvoch jednaká a tak spolu tvoria kvantitatívnu dvojicu; kvantita zdrobneliny na *-ec* je aj kvantitou vyššej zdrobneliny na *-ček.* Táto skupina zdrobnelín predstavuje vlastne prvotné tvary, rovno odvodené od základných zdrobnelín na *-ec,* pred ktorými samohlásky bývajú zpravidla krátke a také prechodia aj do tvarov vyšších zdrobnelín na *-ček.* Najčastejšie býva základný tvar jednoslabičný (pôvodne dvojslabičný s koncovým jerom): *bravec* (Taj. III. 138) *—bravček, dom—domec—domček, dub—dubec—dubček* (Bebl., Janošík 37), *dvor—dvorec—dvorček* (Tim. V, 18), *hrach—hrašec*[2]*—hraštek (hraš+ček), chlap*

[1] Stručnú poučku Pravidiel slovenského pravopisu Dr. Štefan *Blažíček,* rodák z Malaciek, tak si vysvetľoval, že podľa nej aj v jeho priezvisku príde skrátiť samohlásku *í.*

[2] Zdrobnelý tvar *hrašec* a jeho ďalšiu zdrobnelinu *hraštek* počul Dr. A. A. Banik na Horehroní.

—chlapec—chlapček, klin—klinec—klinček, mech—mešec—meštek (meš+ček), parkan—parkanec (Hv. X, 118) *—parkanček* (Hv. V, 216), *pitvor—pitvorec* (Kuk. IX, 46) *—pitvorček, poplan—poplanec* (Taj. III, 27) *—poplanček* (Kuk. XXI, 256), *stôl—stolec—stolček, strom—stromec—stromček, zvon—zvonec—zvonček* ap. Vo viac prípadoch zdrobnelé formy so základným tvarom tvoria istý významový rad, ako: *chlap—chlapec—chlapček, klin—klinec—klinček, stôl—stolec—stolček, zvon—zvonec—zvonček.* Pri iných dokladoch priamy základný tvar chybuje: *čepiec—čepček, drobec*[3]*—drobček, hrniec—hrnček, koniec—končekk, (kopa) kopec—kopček, korec—Korček* (priezvisko), *krpec*[4]*—krpček,* (mrav[5]) *mravec—mravček,* (sám) *samec—samček, srnec—srnček, ujec—ujček* (nár. *učeк*), *veniec—venček, vrabec—vrabček, vrchovec—vrchovček, žrebec—žrebček* (Súpis II, 254) ap.

Doklady so základným tvarom dvojslabičným (pôvodne s trojslabičným): *baran—baranec—baranček*[6], *kahan—kahanec—kahanček, remeň—remenec*[7]*—remenček, vahan—vahanec*[8]*—vahanček* ap.

Pri tejto skupine zdrobnelín výnimka sa ukazuje v prípade *rám—rámec—rámček, stĺp—stĺpec—stĺpček.* Zaiste ide tu o novšie knižné tvary, lebo pri staršom a ľudovom pôvode očakávali by sme krátku kvantitu aj v dvojici zdrobnelín *(rámec—rámček, stĺpec—stĺpček)* miesto dlhej; dlhá kvantita základného tvaru *rám, stĺp* podľa všeobecného kvantitatívneho systému mala sa skrátiť v deminutívnom tvare na *-ec* na spôsob prípadov: *stôl—stolec, sám—samec.* No dlhú kvantitu v tvaroch *rámec, stĺpec* možno vysvetliť aj vplyvom zdrobnelín *rámik, stĺpik.*

Spomínaná poučka Pravidiel sloven. pravopisu o krátkosti kvantity zdrobnelín pred koncovkou *-ček* nie je presne štylizovaná ani pre túto kategóriu zdrobnelín na *-ček,* pri ktorej pred koncovkou *-ček* je krátka samohláska. Ak sa dívame na kvantitu tejto skupiny so stanoviska dnešného, synchronického,

---

[3] V Trenčianskej *drobec* znamená drobené cesto, zavarené obyčajne v zemiakovej polievke, ktorá sa volá *drobcová polievka* (Bánovce).

[4] Obyčajne používané v množnom čísle *krpce* na primitívnu obuv, robenú z tvrdšej kože.

[5] Základný tvar *mrav* žije v chorvátskej reči Dr. (Josip Andrić, Slovnica slovačkog jezika 1942, str. 39).

[6] Ján Kollár uvádza tento tvar ako priezvisko *Baranček* (Paměti 147).

[7] Priezvisko *Remenec* je známe v Turč. Sv. Martine.

[8] Doklad od Dr. A. A. Banika (Návrh... na úpravu pravidiel spisovného jazyka slovenského, Trnava 1932, str. 35).

prichodíme k tomu, že tieto zdrobneliny na *-ček* nič nedĺžia, ale vlastne len prejímajú kvantitu základného materného deminutívneho tvaru na *-ec,* teda svojou kvantitou rovno od neho závisia. Tu je zjavné, že v skutočnosti naozaj vplyvom „koncovky *-ček* sa samohláska nedĺži", ale *prechodí bez akejkoľvek zmeny zo základného materného tvaru do zdrobneliny* na *-ček.*

Takto doplnená štylizácia poučky jasnejšie by vyjadrovala skutočnosť. Ňou dala by sa jasne vysvetliť i výnimka *rám-rámec-rámček, stĺp-stĺpec-stĺpček* oproti *stôl-stolec-stolček, sám-samec-samček* a forma *hraštek* s krátkou kvantitou ako párová k *hrašec* oproti forme *hráštek* s dlhou kvantitou, ktorá má za základný tvar *hrášok,* zdrobnelinu s predĺženou samohláskou vplyvom prípony *-ok;* pri tvare *hrašec* pred koncovkou *-ec* podľa systému reči samohláska sa nedĺži.

Doplnenou poučkou jasne by sme vysvetlili aj dlhú kvantitu zdrobnelín na *-ček,* tvorených z deminutív so zdrobňovacou príponou *-ík;* aj pri nich je tá istá tendencia zachovávať kvantitu základného, materného deminutívneho tvaru. Tu zdrobňovacia koncovka *-ík* v pomere k základnému podstatnému menu naznačuje taký stupeň zdrobnelosti, aký je aj pri koncovke *-ec* a okrem toho aj pred ňou, ako pred *-ec,* zpravidla sa skracuje samohláska. I tu koncovka *-ček* je organická, vzniklá etymologicky, ako vidieť zo samých príkladov: *cukor-cukrík-cukríček, červ-červík-červíček, chlieb-chlebík-chlebíček, ker-krík-kríček*[9], *kôň-koník-koníček, kôš-košík-košíček, kufor-kufrík-kufríček, nôž-nožík-nožíček, pakeľ-paklík-paklíček, pes-psík-psíček, reber*[10]*-rebrík-rebríček, voz-vozík-vozíček* ap. Sem treba zaradiť aj doklady, ktorým chýba základný deminutívny tvar ako aj tvary iného tvorenia: *malík-maličeк*[11]*; chodník-chodníček, ručník-ručníček* a tak aj *Blažíček* k predpokladanej forme *Blažík.*[12] Ale *háj-hájik-hájiček, kríž-krížik-krížiček* ap.

Pri obidvoch skupinách zdrobnelín na *-ček,* či už ide o I. skupinu zpravidla s krátkou samohláskou pred koncovkou *-ček* alebo o II. skupinu zpravidla s dlhou samohláskou, rozličné kvantity nezávisia nijako od samej koncovky *-ček,* ale len od krátkej alebo dlhej kvantity základného materného deminutívneho tvaru, ktorého kvantita pravidelne prejíma aj zdrobne-

[9] Z tohto radu tvarov z ľudovej reči poznám len tvar *kríček* (Bánovce).

[10] Na základný tvar *reber* ma upozornil pán Ondrej Voskár, ballč MS, a potvrdil ho aj pán spisovateľ Ondrejov, rodák z Kostiviarskej.

[11] Z rodného nárečia poznám len *maliček* a Dr. A. A. Baník pozná aj *malík* ako slovo ľudového pôvodu (ústne).

[12] Tvar *Blažík* nepoznám, len ho možno predpokladať podľa priezvisk typu *Janík;* forma Blažek ako priezvisko je mi známa zo Slovácka.

lina na *-ček*. V podstate pre obidve skupiny platí: *Kvantita zdrobnelín na -ček srovnáva sa s kvantitou ich základných zdrobnelých foriem na -ec a -ík.*

Toto základné kvantitatívne pravidlo vzťahuje sa aj na také tvary zdrobnelín I. skupiny, pri ktorých koncovka *-ček* sa rovno pripojuje k základnému tvaru podstatného mena, lebo so stanoviska súčasného, synchronicky nemožno vždy naisto predpokladať priechodný deminutívny tvar *-ec* ako východisko pre ďalšiu zdrobnelinu na *-ček*. Pri nich koncovka *-ček* ako hotová dostáva sa k základným tvarom podstatného mena, pri čom kvantita ostáva taká istá, aká je aj v základnom tvare, či už ide o základ nateraz, synchronicky jednoslabičný, alebo dvojslabičný:

a) krátka kvantita pred koncovkou *-ček* a základ jednoslabičný: *brat* (bratec)[13]*-braček* (z *bratček*), *dym-dymček* (Vaj. XVII, 126), *hrob-hrobček* (Vans. II, 109), *mlat-mlatček, syn-synček, zub-zubček* ap.;

b) krátka kvantita pred koncovkou *-ček* a základ dvojslabičný: *hrebeň-hrebenček, jeleň-jelenček, kameň-kamenček, prsteň-prstenček* (Súpis III, 14), *vál-ov-válovček* ap.;

c) dlhá kvantita pred koncovkou *-ček: balkón-balkónček, komín-kominček, papier-papierček, pohár-pohárček* ap.

Zdá sa, že posledné deminutívne tvary na *-ček* nevyjadrujú taký stupeň zdrobňovací, ako pri type *dom-domec-domček* I. skupiny, keďže medzi ním a základným tvarom podstatného mena žije ešte priechodný zdrobňovací stupeň v tvare na *-ec*, ktorý sa zpravidla vo význame zdrobňovania vyrovnáva s tvarmi zdrobnelín na *-ok, -ík (-ik)*. Tu ide o dvojice jednakého nižšieho zdrobňovacieho stupňa a významu, čoho dôkazom je najmä to, že zdrobňovacie tvary na *-ček* v tejto skupine dajú sa zamieňať bez akejkoľvek ujmy na zdrobňovacom význame s deminutívnymi tvarmi na *-ok, -ík (ik)* tých istých podstatných mien, napríklad: (hrebeň) *hrebenček-hrebienok,* (kameň) *kamenček-kamienok,* (prsteň) *prstenček-prstienok,* (lampáš) *lampášek-lampášik,* (papier) *papierček-papierik,* (pohár) *pohárček-pohárik,* (tanier) *tanierček-tanierik,* (vankúš) *vankúšek-vankúšik* ap.

Týmto zamieňaním a vyrovnávaním významov stupňa zdrobnelosti pri obidvoch spôsoboch tvorenia deminutív vysvetlíme si aj vznik dvojíc, tvorených z dvojslabičných základných tvarov, vychodiacich na *-eň:* (hrebeň) *hrebenček* popri *hrebienček,* (kameň) *kamenček —kamienček,* (plameň) *pla-*

[13] Formu *bratec* poznám len z básnickej reči Vajanského: *bratec* môj (Tatry a more, v Bežovom vydaní, str. 81).

menček — plamienček, (koreň) *korenček — korienček,* (remeň) *remenček — remienček,* ďalej *kepienček,* vyskytujúci sa v Súpise vo forme *kepjenčok* (II, 468). Kým tvary s krátkou kvantitou pred *-ček* tvoríme od základného tvaru podstatného mena, zatiaľ zdrobnelé tvary s predĺženou kvantitou pred *-ček* sú utvorené zo základu zdrobneliny s koncovkou *-ok,* vplyvom ktorej predchádzajúca samohláska *e* sa predĺžila na *ie.* Pri tomto tvorení vlastne prvotná koncovka *-ok* sa zamenila hotovou koncovkou *-ček,* pričom náležite predĺžená kvantita kmeňa zdrobneliny na *-ok* ostala nezmenená. Aj na tomto prípade vidieť, že vplyvom samej koncovky *-ček* naozaj sa predchádzajúca „samohláska nedĺži", i keď sa vyskytuje pred ňou dlhá samohláska. Z dvojtvarov tejto skupiny doteraz za spisovné sa pokladajú len deminutívne tvary s krátkou kvantitou pred koncovkou *-ček: hrebenček, kamenček, remenček, plamenček, prstenček* (porov. Pravidlá sloven. pravopisu ł. c.) a zdá sa, že aj vyššie spomínaná poučka chcela len zdôrazniť ich správnosť oproti tvarom s dlhou kvantitou pred *-ček: hrebienček, kamienček, remienček*[14] ap. No v spisovnej slovenčine ani na tento typ tvorené zdrobneliny na *-ček nie* sú osamotené a svojím tvorením zapadajú do väčšej skupiny týchto zdrobnelín a tvoria s nimi kvantitatívny celok. Takto niet so stanoviska tvorenia a kvantity vážneho dôvodu, prečo by nemohlo byť i týchto niekoľko tvarov uznané za spisovné popri ostatných, ktoré tvoria ďalšiu kategóriu zdrobnelín na *-ček.* Ich dlhú kvantitu pred koncovkou *-ček* možno vyložiť zas len prejatím dlhej kvantity zdrobneliny na *-ok,* tvorenej od toho istého základu podstatného mena, ktorá sa stala východiskom aj pre zdrobneliny typu *kamienček;* majú pred koncovkou *-ček* dlhú kvantitu, odchodnú od základného tvaru podstatného mena *(kameň)* na rozdiel od zdrobneliny na *-ček (kamenček),* tvorenej rovno od základu. Podobne dvojitá kvantita zdrobnelín je aj pri slove *hrach: hráštek* k *hrášok* oproti *hraštek* k *hrašec.*

(Pokračovanie.)

[14] Zdrobneliny typu *kamienček* vyskytujú sa v západnom nárečí (Bánovce) a aj v bystrickom podľa radvanského rodáka Dr. Jána Petrikovicha, pravda, vo forme *kamienčok, hrebienčok.* Za jeho detstva bola známa hra na *„kamienčoke"* (ústne).

Václav Polák:

K PROBLÉMU VPLYVU SLOVENČINY NA ČEŠTINU.
(Dokončenie.)

Aký bol cieľ a aká funkcia týchto slovakizmov v češtine? Zdá sa, že Jungmann so svojimi žiakmi očakával od slovenčiny a slovenských lexikálnych prvkov aspoň čiastočné oslobodenie češtiny od vplyvu cudzích prvkov a nebál sa o to usilovať, aj keď sa ozýval „násilný hřmot českých Gotšedů", ako nazýval J. Nejedlého a jeho druhov. Tu naňho pôsobil aj Kollár, ktorý pôsobil svojimi slovakizmami (Sammlung von Slavismen) aj na obohatenie jeho Slovníka[38]. Nasledoval v tom aj niektorých Slovákov, ktorí niekedy uvádzali nárečové slová slovenské oproti slovám českým nemeckého pôvodu. Tak napr. Tablic v Poezii IV, 1812, str. 102, píše v poznámke, ktorú pripojuje k veršom *„Tu mi širák s hlavy sňala* (milenka), *zelenou krom nadání stušku mi naň uvázala": Čechům* sluje *pentle, pentlička,* ale zněmčile, *stuška,(!) slovenštěji zní.* To isté konštatoval Tablic (Poezie IV, str. 70) pri nadpise „Káva a víno": Jiní *kafé* píší, ale *káva* slovenštěji zněje(!). Ale aj z iných poznámok pod čiarou u Tablica v Poezii vyplýva, že všetky slová neboly Slovákom dobre známe, niektoré poznámky boly určené pre Čechov. Napríklad: Poezie I, 1806, str. 79: *Struk, strouček* některým *lusk* slove; l. c. II, 1807, str. 63: *Pustovka* Slovákům *jisté pokolení sokolů (der Thurmfalk)* sluje. *Ta vždy se zde zdržuje, na vrchu nejvyšší asi pět sáhů vysoké, pozůstalého rumu skály hnízdě, každoročné své mladé(!) vysedá;* l. c. str. 99: *Pastýři dobytka na pouštích uherských guláši slovou, kteříž roucho své mastí mažice, veskrz černí jsou;* l. c. *Chalupy a skrýše pastýřův stáda sáláše slují;* l. c. III, 1809, str. 113: *Slychy to,* co Čechům *židoviny* znamená; l. c. 125: *Střetnouti* tolik jako *potkati* znamená (porov. vyššie); l. c. 142: *Křekáči* Slovákům ti slovou, kteříž svou mateřskou řeč špatné(!) mluví, od uherského *kerek áts* tak nazváni, proto že pilní Slováci kolesá, kteréž v zimě, když Uhří v větším dílem(!) zahálejí, dělají, (jako i jiné nářadí, *k. p. lžice, ročky(!), hrnce, škopíky, hrotky, krhky a t. p.) do krajů Uhry osazených rozvažejí(!), tam je v větším díle za obilí prodávajíce;* l. c. IV, 1812, str. 12: *Hry me(!) byly hole, piska* s poznámkou: *jiným toto piskaté drévko, bleška sluje;* l. c., str. 25: *Likotati* (vlastně *ligotati) se,* tolik jako *třpytiti, trpytiti se* znamená. *Toto poslední slovo zdá se ve verších tvrdě a nepříjemně zníti.*

[38] A. Pražák, Dějiny spisovné slovenštiny, str. 206, pozn. 9.

Z týchto poznámok je najzaujímavejšia poznámka o slove *káva* tým, že túto formu pokladal Tablic za oveľa rýdzejšiu so stránky jazykovej čistoty ako slovo *kafé* i pri tom všetkom, že obidve slová sú rovnako cudzie v češtine ako aj v slovenčine. Český tvar *kafé* pochodí z nemeckého *Kafee,* ako som upozornil vo svojom článku v Našej řeči (XX, str. 204—206). Pri slove *káva,* ktoré v oblasti po česky písanej literárnej tvorby po prvý raz uvádza Tablic na citovanom mieste, myslel som najprv na poľský pôvod tvaru s *v.* Jozef Beneš[39] však upozornil, že by bolo možné pomýšľať na vzťah slovenského *káva* (porov. P. Tvrdý, Slk. fraz. slovník[2] 201) k maď. *kávé,* ktoré naozaj pochodí podobne ako aj poľský tvar z tur. *kahve*[40]. Zdá sa teda, že české *káva*[41] je slovenského pôvodu a že toto slovo bolo prejaté rovnako zo slovenčiny ako z poľštiny.

Je tu zaujímavé, že Tablic pokladal tvar *káva* za oveľa rýdzejší so stránky jazykovej čistoty. Toto stanovisko Tablicovo pochopíme v porovnaní so stanoviskom K. Kuzmányho v Hronke (I, sväzok 1, 34: Slov. českých Slovákům, a slovenských Čechům neobyčejnějších... vysvětlení), kde sa pokladajú slová *fakla, lopta, fajka, dohán, sobáš* za slovenské slová, hoci tu ide aj o vypožičané slová maďarského pôvodu, v ktorých sa necítil ich cudzí pôvod. I pri cudzom pôvode cítili tieto slová ako slová domáce a v dobe nedostatočného jazykového školenia a romantického zanietenia pre jazykovú rýdzosť a čistotu postačila azda poznámka o slovenskom charaktere toho alebo onoho slova a spisovatelia sa k nemu uchyľovali ako k jedinému správnemu slovu, najmä keď napr. ako pri slove *stužka* išlo aj o slovo doložené v poľštine: *wstąga.* To isteže viedlo Hanku užiť tohto slova *(aksamitová ouzká stužka okolo hlavy,* česky bychom řekli *čelka,* Hanka, Igor 1821, str. 53), kde možno poznať dosiaľ cudzí charakter slova, ktorý sa stratil v neskorších dokladoch, napr. v Jednání spol. mus. 2, 1824, str. 68 *(svatý Václav na obraze ouzké hace ježto nad kotníky zlatými stužkami otočeny jsou),* alebo u Čelakovského (Čechoslav 1825, Jakubec, Spisy 2, 1916, str. 208; Scott, Panna jez. 1828, str. 73; O městě božím 1, 1829, str. 200; Smíš. bás. 1830, str. 55), Sušila, Jana z Hvězdy, Vocela, Havlíčka, Sabinu, neskoršie u Němcovej, Nerudu, Mikovca, Krásnohorskej, Čecha,

[39] Naše řeč XX, str. 246.

[40] Z tur. treba vychodiť pre všetky tvary na Balkánskom polostrove, G. Elezović, Kafa i kafana na Balkanskom poluostrvu, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor XVIII, str. 617—638.

[41] V českej literatúre po prvý raz sa vyskytuje v *Prvotinách* 1813, str. 135b; u Chmelu r. 1818 atď., porov. V. Polák, Naše řeč XX, str. 204—206.

Heyduka, Sládka, Holečka, Jiráska, Třebízského, Vrchlického, Machara atď. Slovenský charakter tohto slova nie je len zaručený citovaným miestom z Tablica, ale aj dokladom zo Spolusebrání některých mravných věcí, obzvláště k dobrému vychování dítek, skrze S. D. (Štěpána de Lucka) z r. 1793 *(Já jsem si něco k mé zábavce koupila, a tyto pěkné stušky: vizte otec, jak pěkné jsou ty věci)* a zo Semiana (Krat. hist. vypsání, 1786, str. 206: *z zadu pak stuhlem*[42] *(stužkou, pantlikou) svázané* [jsou vlasy]), Bajzu (Veselé účinky 1795, str. 273; u Jungmanna, Slov. IV, 292 pod heslom *stauha: Širák se zlatými stužkami a kyštami*)*, Pjs. slc. I, 73 podľa Jungmanna (l. c.: *Načo že mi milý čiernú stužku dáváš)* atď. Z týchto dokladov vyplýva aj pôvodný význam *stužky,* ktorá slúžila len na viazanie vlasov. Popri slove *stužka* jestvuje v češtine (podobne ako vraj v slovenčine, porov. P. Tvrdý, Slk. fraz. slovník[2], 597) od polovice XIX. storočia základný tvar *stuha,* doložený ponajprv u B. Němcovej v citátoch:

1. *Žid má vyložený krámek s falešným zlatem, okolo něhož se mladý lid tlačí, tu opět vlajou s krámku barevné stuhy* (Lumír IV, 1854, str. 90) s poznámkou = *kalouny, pentle.*

2. *Vzadu vlají mu* (jeli svobodný) *konce široké černé stuhy,* l. c., 41.

Slovo *stuha* poznala naozaj iste zo Slovenska a v tomto smysle treba ho pokladať za slovakizmus, ako svedčí citát z Nerudu (Hřbit. kvítí 1858, str. 45) v tom istom význame: *Na pokrývce ovetšelé věnec z myrtky leží, od věnce pak bílá stuha letmo s vozem běží.* Okrem toho bolo hádam v češtine slovo *vztuha, stuha, stouha* (porov. Jg. l. c. *stauha),* ktoré počiatkom XIX. storočia takmer zaniklo a malo aj troška iný význam, ako ukazujú doklady:

1. *Dvéře mají dole práh, nahoře je podvoj, z obou stran dveřeje, pravá a levá deska dveří, na obou deskách nahoře a dole jsou železné stuhy (panty)* — Svoboda, Školka 1839, str. 55;

2. *Někteří pak měli ty otáhlé sukničky zádu svázané stouhami velmi husté* — (Hýbl) Pabst, Kronika 4, 1817, str. 321;

3. *Nohu stouhami pevně uvaž* [bruslař] — Čelakovský, Smíš. básně 1830, str. 98.

Pôvodný význam týchto slov je rovnako daný citátmi uve-

---

[42] Formu *stuhel* uvádza aj Kálal, Slovník str. 654, zo Zátureckého aj zo Slovenskej Ľupče vo Zvolenskej (podľa Kottovho Slov.), ale pozná aj *stuhľa* zo Zvolenskej okrem tvarov, ako *stuhľav, stuhol, stuhličko, stuhlík* a pod.

* Porov. originál: *kisťami.* — *Red.*

denými u Jungmanna, ktorý *stauhu* definuje, ako „čjm se co stahuge, obtáčka, řemének, die Nestel, Der Senkel, ligula" aj „pentle, Band" (príkladmi z Prefáta, Komenského, Konečného[43]). Vyplýva aj zo slovníkových dokladov, z ktorých citujem:

1. *vztuha liga.* Klar. Gloss. 1871 *wztuha* (A Trial.: B *wstuha)* = *stuha* Boh. 567.

2. Vokabulář v nově spravený a rozšířený. Pragae in officina Georgij Nigrini 1582, str. 42: *Ligula astrigmentum — stauha — r Senckel.*

3. Veleslavín, Nomenclator 1598, c. 495: *stauha Ligula, Nestel;* c. 498: *řzemen aneb stauha v obuwj, corrigia calceamenti, Schuchrieme.*

4. Vusín, Lex. tripart. 1742: *stauha, stuha f. 3. ligula f. die Nestel, Senckel; stauha v obuwj, 3. aneb řemen, 2. corrigia calceamenti f. Suh-riem m.*

5. Rohn, Nomeclator II, 190, c. VII, 1765: *Stauha. Ligula, ae. f. Adstrigmentum. Band, Nestel. Stauha v obuwj. Ligula calceorum. Schuhbandel, Schuhnestel.*

So stránky významovej slovo *stuha* súviselo s poľským *wstęga,* s ktorým ho aj etymologický inštinkt náležite spojoval, ako svedčia formy *vstuha, vztuha* (porov. Jungmann, l. c. V, 201; Vlastimil IV, 1840, str. 149: *wztuhami), vztužka* (Kosina, Hovory olympské 1879, str. 8). Proti tomu *stužka* od počiatku XIX. storočia a *stuha* od polovice XIX. storočia ako lexikálne slovakizmy maly význam ‚pentle' a nikdy ‚tkanica' alebo ‚tkanička', čo bolo práve charakteristickým významovým odtienkom českého *vztuha, vstuha, stuha, stouha.*

Čo sa týka funkcie týchto slovakizmov ako cudzích prvkov, na ktoré azda pôsobil aj vplyv slovenčiny, treba poznamenať, že českí autori ich prejímali ako dialektizmy, ktorými chceli občerstviť a obohatiť český jazyk v čase jeho lexikálnej reorganizácie v duchu romantických teórií na počiatku tamtoho storočia, lebo to bolo v čase, keď ani rusizmy a polonizmy neboly pokladané za čosi cudzieho v jazykovej štruktúre lexika. Dôkazom pre túto mienku je aj istenie Jungmannovo, ktoré som uviedol na počiatku tejto štúdie, aj prenikanie iných dialektických lexikálnych prvkov do češtiny v tomto čase (porov. napr. dialektizmy u A. Marka v cit. Šimkovom článku), ako napr. slovo *salaš,* ktoré jestvuje aj vo valaš. dialekte; ani preto nemusí byť slovakizmom, i keď sa vyskytuje po prvý raz vo Wiegandovej Hosp. ruč. knižke, 1773, str. 61: *Na některjch takowých roljch bywagj salasse wystawowané.* Patrí

[43] Porov. Jungmann, Hist. 2, str. 582.

do skupiny slov, ktoré sú spoločné istým dialektom moravským českej rečovej oblasti a kde skúmanie o pôvode týchto slov vo sfére spisovného jazyka českého sa ťažko rozhoduje pre jedinú možnosť.

Toho rázu je aj slovo *vatra,* prvý raz v Prvotinách, 1816 u P. J. Šafárika (vo vyd. Bačkovského, Básně, str. 115): *Dlouho se, bratře, k sedlské vatře zblížiti zdráháš?* Neskoršie nadobudlo domovského práva najmä v básnickom jazyku, porov. napr.: *těmto nechť v srdci svém rozžehneš lásky vatru* — E. Balcárek, Poz. básně 1862, str. 8; Heyduk, Cymbál a h. 1876, str. 234; Zeyer, Báje Šošany v Sp. XXI, 1905, str. 56; Vyšehrad v Sp. XXVI, 1906, str. 16; Obnov. obrazy I. v Sp. XXX, 1906, str. 88; Náprstek 1896, str. 11; Pod jabl. v Sp. XXVIII, 1906, str. 6; Jirásek, Bratrstvo I, 1900, v Sp. XXVIII, str. 158; R. Svobodová, Plameny 1905, str. 205; F. S. Procházka, Ječmínek 1906, str. 89; Vrchlický, Famf. a kad. 1906, str. 124 atď. Ide tu o slová z pastierskej terminologie karpatskej[44].

Do tejto skupiny slov, ktoré sa môžu pokladať za dialektizmy, nakoľko sa vyskytujú aj v moravských dialektoch, patrí azda aj slovo *sklepení,* ktoré sa uvádza ako slovakizmus, keďže sa vyskytuje u autorov, ako boli Rolík (Kal. hist. 1797, str. 48), Jungmann (Atala 1805, str. 57: *tu tisícerý šust vynikal od loubí a sklepení toho pohnutedlného stánku* s vysvetľujúcou poznámkou *klenutí;* Hlasatel II, 1807, str. 242; Milton, Ztrac. ráj 1811, str. 17, s poznámkou v Slovech pozatmělých, l. c., str. 303; Slovesnost 1820, str. 230), M. Z. Polák (Prvotiny 1813, str. 4a; Vzneš. Přírody 1819, str. 141), A. Pacovský (Prvotiny 1816, str. 256), V. Hanka (Gessner, Idyly 1819, str. 157, 162), F. B. Tomsa (Krummacher, Podob. I, 1821, str. 115), Herzog (Básně 1822, str. 17), J. J. Marek (Básně 1823, str. 76; Konvalinky 1824, str. 58), Chmelenský (Kouz. flétna, 1825, str. 47), Vlasák (Valde, Sb. povídek 3, 1828, str. 25), Čelakovský (Scott, Panna jez. str. 165); J. K. Tyl (St. Beneda, 1830, str. 14; Sebr. Sp. 2, 1908, str. 190), J. Langer (Selan. 1830, str. 52) atď. Známosť tohto slova na Slovensku v tomto čase je zaistená citátmi z Palkoviča, ktorý ho užíva pri vysvetlení slova *klenutí: Ze zvonů třetí a největší padl dolů, prorazil klenutí (sklepení) chrámové; a nemalou škodu nadělal i na varhanách* — Týdenník 1812, str. 189; *Hrom vyvrátil jeden kostel, věž se popukala, krov a klenutí (sklepení) v mnoha místech zprorážen* — Týdenník 1818, str. 25, porov. aj Palkovič, Týdenník 1814, str. 761. Ide teda o slovakizmus alebo dialektizmus,

[44] Porov. D. Crânjală, Rumunské vlivy v Karpatech, Praha 1938.

ktorý dnes je živý len na Slovensku, ako som mohol konštatovať napr. pri slove *stuha, bozk*[45] a pod.

Slovakizujúce tendencie zasiahly aj odbornú terminologiu. Slovenského pôvodu je napr. v zoologickej terminologii slovo *ropucha*, ktoré uviedol do českej zoologickej nomenklatúry Presl a ktoré za slovenské pokladá Jungmann ešte v Slovníku.

Prebral som tu prvú a najstaršiu päťdesiatročnú periódu lexikálneho vplyvu slovenčiny na češtinu, dokiaľ bola (i pri Bernolákovom samostatnom spisovnom jazyku so samostatnou národnou literatúrou slovenskou na strane katolíckej) pokladaná za časť českej rečovej oblasti.

Tým sa neskončil lexikálny vplyv slovenčiny. Aj v druhej polovici XIX. stor. prenikajú nové slová ako poetizmy alebo slová pre charakteristiku prostredia alebo oživenie jazyka zo slovenčiny do spisovného jazyka českého, ale o tomto vplyve prehovorím zas inokedy. Zpomedzi nich citujem tu len ako príklad slovo *oproti*, ktoré sa v češtine nepokladá za náležité a správne. Vidí sa v ňom germanizmus; ide tu však o slovakizmus, lebo prameňom je azda sloven. *oproti*. Slovenský ráz tejto predložky je zaručený aj citátom z Hronky I, sväzok 3, 1836 str. 27. R. 1855 nebolo toto slovo ešte známe, ako vyplýva z Obzoru, 1855, str. 389: *H. kde by Čech položil předložku naproti, užívá p. H. v literatuře české dosud neznámého slova oproti*. Do českého jazyka prenikla táto predložka naozaj vplyvom B. Němcovej: *Byla to očím jeho* [hosta] *milá pastva, když tu viděl oproti sobě děvče jako makový květ* — Máj 1858, Chyže pod horami vo vyd. Gebauerovej, Sp. 4, 1906, str. 315; *Chlap stříli, ale Pánbůh kule nosí, a cože může člověk oproti božímu souzení* (l. c., 323), *Starý zeman se dal rád přemluvit* [k sňatku dcery] *a svolil, jestli i dceři by se líbilo. Nebyla dcera oproti tomu, neboť se jí věru mělo co líbiti* — Slov. poh. 1858, Geb. Sp. 7, 1908, str. 253. *Oproti* nám tu teda slúži pre doklad slovakizmov v druhej polovici XIX. stor., ale aj v najnovšom čase prenikajú slovakizmy do češtiny, ako napr. slovo *palacinky*, ktoré preniklo do češtiny v posledných dvadsiatich rokoch, ale v českom prostredí sa premenilo v *palačinky*.

V rozsahu časopiseckej štúdie nebolo možno podrobnejšie preštudovať všetky tieto slová a všetky formy, ktoré by mohly vstúpiť do diskusie o lexikálnom vplyve slovenčiny a do jeho problematiky. V tom smysle je táto štúdia úvodom, fragmentárnym náčrtkom k podrobnému monografickému spracovaniu tejto zaujímavej otázky pre Slovákov aj pre Čechov. Tu som chcel len upozorniť na bohatosť aj rozsiahlosť tohto pro-

[45] SR IX, 97 n.

blému, lebo, ako sa teraz ukazuje, je lexikálny vplyv slovenčiny na reorganizáciu spisovného jazyka českého v prvej polovici XIX. stor. väčší, ako sa obyčajne súdilo[46], ale dalo sa to čakať pri spoločnom kultúrnom nažívaní Čechov a Slovákov.

Dr. *Jozef Kresánek:*

NÁVRH NA DOPLNKY HUDOBNEJ TERMINOLOGIE.

Ako hudba je medzinárodná a jej pochopenie nezávisí od znalosti reči toho či onoho národa, tak i veci súvisiace s hudobným umením, hudobná terminologia smerujú k akejsi medzinárodnej konvencii. Talianska terminologia sa vplyvom nadvlády talianskej, a najmä neapolskej opery v XVIII. storočí tak rozšírila a vžila v celej Europe, že nijaký, ani romantizmom ovplyvnený národný separatizmus ju nevytlačil. Nie je našou snahou separatizovať našu hudobnú terminologiu, my chceme mať náš výraz iba tam, kde si ho aj iné národy utvorily, a chceme spraviť aký-taký poriadok v chaose, ktorý dnes v tomto odbore u nás panuje.

Nie je toto prvý pokus o slovenskú hudobnú terminologiu. Okrem starších, hudbou sa zaoberajúcich kníh, ktoré sa prirodzene nemohly zaobísť bez termínov[1], i novšie po roku 1918 vyšlé príručky hudby prinášaly zasa nové termíny. Tak Hudobno-teoretický notový sošit, ktorý pre školskú potrebu sostavil Mikuláš Moyzes, a špeciálna práca venovaná tomuto sošitu s názvom: *Slovenské hudobné názvoslovie,* ktoré pre všetkých hudobníkov, pre žiactvo hudobných škôl a preparandií sostavil Dr. Dezider Lauko. V praxi sa však vplyvom českých príručiek, pomerne najviac používaných, udomácnily niekde dobre, niekde však horšie poslovenčené termíny.

V snahe nájsť východisko z tohoto chaosu uvedieme postupne vedľa seba niekoľko termínov, označujúcich ten istý pochop, tak ako ich nachodíme v spomenutých príručkách; uvedieme vedľa nemecký, prípadne český, francúzsky alebo iný

[46] Porov. napr. B. Havránek, Spis. jaz. čes., Československ. vlastivěda II, Dod. str. 91.

[1] Adam Škultéty: Melodyatura aneb partitura, v Brne, nákl. S. Siedlera, 1798; Ľudovít Reuss: Základné pravidlá súzvuku na číslových pomeroch, v Turč. Sv. Martine, nakl. Matice slov. 1873; Michal Mil. Laciak: Dva sošity z Náuky o súhlasu, v Prahe, Rohlíček 1867; Frant. Janeček: rukopis „Theoreticko-praktického varhaníka pre čakateľov učiteľstva a učiteľov".

termín. Bude dobre, keď lingvisti povedia k nim svoju mienku. Prvý názov, uvedený ako heslo, je podľa nášho náhľadu najlepší:

linajková osnova (nem. *das Liniensystem*). Lauko: *linajková osnova;* M. Moyzes: *čiarová sústava.*

pomocné čiarky (nem. *die Hilfslinie*). Lauko: *pomocné* i *prídavné čiary* i *čiarky;* Moyzes má tiež dva termíny: *pomocné čiarky* i *vedľajšie čiarky.*

sponka (nem. *die Klammer,* čes. *závorka,* franc. *l'accolade*). Lauko: *sponka;* Moyzes: *svorka.*

polová[2] *nota* (nem. *die halbe Note,* čes. *půlová nota*). Lauko: *nota polovičná;* Moyzes: *nota pólová.*

stebko (nem. *der Hals,* der *Stiel,* čes. *nožka, stopka*). Lauko: nemá termín; Moyzes: *stebko,* zaužívaný čes. výraz *stopka.*

hrebienok (nem. *der Geltungsbalken,* čes. *břevno, trámec,* lat. *trabs*). Lauko: nemá termín; Moyzes: *hodnotná čiara.* Priamy preklad z nemčiny alebo prejímanie z češtiny nie sú v slovenčine priliehavé. Slovko *hrebienok* znázorňuje tvar tejto značky.

zástavka (der *Geltungsstrich,* čes. *praporec*). *Lauko:* nemá termín; Moyzes: *zástavka.*

oktávové prenosy (nem. *um eine Oktave tiefer* oder *höher*). Lauko: nemá termín; Moyzes: nemá termín; užíva sa: *o oktávu nižšie, o oktávu vyššie,* ale grafické značky samy nemaly dosiaľ vlastného mena.

dvojitý krížik (nem. *das Doppelkreuz,* čes. *dvojitý křížek,* franc. *double dièse*). Lauko: *dvojitý krížik, ležiaci krížik;* Moyzes: nemá termínu.

dvojité bé (nem. *das Doppelbe,* čes. *dvojité bé*). Lauko: *dvojité bé;* Moyzes: nemá termínu.

ligatúra (nem. *der Bogen, der Bindebogen,* čes. *obloučeк, ligatura*). Lauko: *značka legata, ligatúra;* Moyzes: *ligatúra,* aj *oblúk.*

drobnička vrchná (der Schneller, der Pralltriller, čes. *nátryl*). Lauko: *nátril;* Moyzes: *drobnička vrchná.*

drobnička spodná (nem. *der Beisser, der Mordend,* čes. *náraz*). Lauko: *náraz;* Moyzes: *drobnička spodná.*

---

[2] Základ je tu *pola* ‚polovica', žijúci v spojeniach *vo dve poly, napoly, dopoly, odpoly* (zadarmo). Podstatné meno *pola* osebe napríklad u Kukučína: nie je veľmi šanovaný (kožuch), ukazuje predná *pola* (X, 121). Moyzes chybne predlžoval samohlásku *o* v prídavnom mene: *pólová.*

obal (nem. *der Doppelschlag,* čes. *obal*). Lauko: *obal;* Moyzes: *drobnička dvojitá.*

trilka (nem. *der Triller,* čes. *trylek*). Lauko: *trilka;* Moyzes: *trilla.*

anticipácia (nem. *die Vorausnahme, die Antizipation,* čes. *předjímka, anticipace*). Lauko: *prednímka, predstihnutie;* Moyzes: nemá termín.

podržanie (nem. *der Orgelpunkt,* čes. *prodleva,* franc. *point d'orgue*). Lauko: *vydržaný bas;* Moyzes: nemá termín. Priamy preklad z nemčiny ako i preberanie z češtiny nie je v tomto prípade vhodné, preto nový priliehavý termín.

citlivý tón (nem. *der Leitton,* čes. *citlivý tón,* franc. *note sensible*). Lauko: *citlivý tón;* Moyzes: *vedúci tón.*

základný tón (nem. *der Grundton,* čes. *základní tón*). Lauko: *základník;* Moyzes: *základný tón.*

Nejednotnosť a neujasnenosť je v označovaní slohu na základe hlasovej štruktúry:

Monódia by sa mala prekladať výlučne ako *jednohlasnosť, polyódia — viachlasnosť, homofonia — rovnohlasnosť, polyfonia — mnohohlasnosť, — polyharmónia — viaczvučnosť.*

Poznámka redakcie. — Termín *stebko* je pravdepodobne zdrobnelinu podstatného mena *steblo* a ako tvar nie je veľmi výrazný, keďže sa z kmeňa stráca spoluhláska *l.* Priliehavejší by bol termín *nožička* (porov. český termín *nožka*), prípadne východoslovenské slovo *stonka,* ak už chceme mať tu slovo z východu.

ZO ŠKOLSKEJ SLOVENČINY.

B + Z, profesori obchodnej akadémie:

VÝSLOVNOSTNÁ A KONVERZAČNÁ STRÁNKA ŠKOLSKEJ REČI.

Boli sme už upozornili (SR IX, č. 9—10) na niektoré chybné slová a väzby, ktoré sme si boli poznačili pri oprave jednej školskej úlohy vo východoslovenskom prostredí. Vychodili sme pritom z Pravidiel sloven. pravopisu z r. 1940, ktoré sú v zásade východiskom aj pre naše poznámky o výslovnostnej a konverzačnej stránke školskej slovenčiny. Pokladáme za potrebné doplniť svoje pozorovania, načrtnuté in margine školskej úlohy zo slovenčiny, skúsenosťami z praktickej výučby slovenčiny, lebo sme presvedčení, že priamy rozhovor učiteľa so žiakom

je povolanejšou mierou na posúdenie jazykovej správnosti ako písaná úloha. Badáme veľmi často, že úlohy sú lepšie, rečove správnejšie a logicky usporiadanejšie ako žiacke ústne prejavy. Predpísaným písomným prácam, ktoré sa opravujú a známkujú, venuje žiak mimovoľne aj vedomky väčšiu pozornosť ako hovorenému slovu. Uvedomuje si dosah slov: *Verba volant, scripta manent,* a preto píše pomalšie, pozornejšie, opatrnejšie a s väčšou dávkou zložky rozumovej, hovorí však chytrejšie, nedbanlivejšie, bez dlhých úvah a zväčša rovno podľa citov a myšlienok (alebo myšlienok a citov), ktoré sa v ňom rodia v danej chvíli. O väčšej bezprostrednosti a priamosti hovoreného prejavu (teda aj školskej reči) presviedča nás nielen každodenná skúsenosť, lež aj teoretické výklady bádateľov, shrnuté u nás v knihe Jozefa Koreňa „Základné otázky jazykovedy" z r. 1940 (str. 3—16, 115—121). Pozorovali sme výslovnostnú, tvaroslovnú a syntaktickú stránku žiackej reči v hodinách slovenčiny v I. a II. roč. obch. akadémie (= V. a VI. tr. gymnaziálna) a svoje výsledky, poučné azda aj pre iné prostredia, predkladáme v rámci príslušných čiastok gramatiky.

I. Poznámky hláskoslovné a kmeňoslovné.

1. Žiactvu s artikulačnou bázou východoslovenskou nie je vrodená znalosť spisovnej kvantity. Vyslovuje ono všetko krátko, a preto pribúda učiteľovi-profesorovi slovenčiny v našom kraji okrem iného povinnosť nacvičovať so žiakmi správnu výslovnosť dlhých slabík. Na túto zložku výučby slovenčiny na východnom Slovensku upozorňuje napr. M. Koperdan vo svojej Porovnávacej gramatike východosloven. nár. (str. 7) a zdôrazňuje najmä potrebu cvičiť správnu artikuláciu dlhého *á* a dlhých slabík koncových.

A. Naši žiaci si musia osvojiť správnu spisovnú kvantitu, lebo je podstatným znakom hláskovej štruktúry spisovnej slovenčiny. Má v nej funkciu rozlišovaciu (morfonologickú); napr. gen. sg. *mesta, tela, vesla* — nom. ak. vok. pl. *mestá, telá, veslá*; gen. sg. *kosti, reči, veci,* — gen. pl. *kostí, rečí, vecí*; 3. os. pl. *dajú, hľadajú, majú, volajú* — 3. os. sg. + ak. sg. zámena *dá ju, hľadá ju, má ju, volá ju*; patrí sem aj slovná hra: Povinnosť *volá vola* atď.

Kvantitatívny rozdiel slabík napomáha tiež (striedaním slabík dlhých a krátkych, počítajúc do toho rytmické krátenie) spestriť zvukovú stránku spisovnej slovenčiny a zvýšiť jej ľubozvučnosť. Bez školského nácviku ostaly by tieto znaky a výhody správnej výslovnosti (ortoepie, ortofonie), ľubozvuku

(eufonie) a tak aj celkovej zvukovej vycibrenosti (kalilogie) žiactvu východoslovenskému cudzie. Ľ. Novák označuje preto právom požiadavku správnej výslovnosti ako *conditio sine qua non*.[1] O význame správnej kvantity pre češtinu a slovenčinu hovorí aj Spisovná čeština a jazyková kultura (Praž. lingvistický kroužek, 1932, usporiad. B. Havránek—M. Weingart, str. 204 n.). Celý cyklus článkov o ľubozvučnosti slovenčiny (s rozmanitých hľadísk) obsahuje najmä Slovenský jazyk (I, čís. 1—8) z pera H. Bartka, ktorý písal o slovenskej ortoepii aj inde. O ľubozvuku viď aj S. Czambel, Rukoväť (3. vyd., str. 260—262). M. Koperdan (l. c. 14) píše o nesprávnej artikulácii dlhých samohlások a nespisovnom prízvuku doslovne toto: „Nesprávne prízvukovanie a nenáležité vyslovovanie dlhých slabík je práve také urážajúce a smiešne ako napr. v maďarčine." V Česku pokladajú ľudia neinformovaní príslušníkov tzv. nárečí lašských (vých. Morava, Tešínsko), v ktorých sú kvantitatívne a prízvukové pomery podobné ako vo východnej slovenčine, pri prvom stretnutí za Poliakov.

B. Nedostatkom dlhých slabík vo východnej slovenčine vysvetlia sa dve kategórie chýb vo výslovnosti žiactva: 1. skracovanie slabík dlhých; 2. predlžovanie slabík krátkych. Predlžovanie je zjav síce zriedkavý, no zato zaujímavejší. Je zjavným dôkazom toho, že spisovnú kvantitu načim u nás starostlivo nacvičovať. Odôvodníme to príkladmi z odboru cudzích slov, hoci obstojí aj námietka, že cudzie slová sú vôbec menej známe. Počuli sme napr. žiakov vyslovovať: delegacia, reklamacia, reštauracia (správne delegácia, reklamácia, reštaurácia), ale: aristokrácia, demokrácia, diplomácia (správne: aristokracia, demokracia, diplomacia). O týchto dvoch skupinách substantív (na *-ácia* a *-acia*) utvorili sme si z príčin mnemotechnických dva rady slovotvorných korelácií:

a) podstatné mená na *-ácia* (s dlhým *á*) — príslušné prídavné mená na *-ačný* (so skráteným *a*)[2]: *abdikácia—abdikačný, adoptácia—adoptačný, agitácia—agitačný, aktualizácia—aktualizačný, apelácia—apelačný, asanácia—asanačný, centralizácia—centralizačný, decentralizácia—decentralizačný, degenerácia—degeneračný, dekorácia—dekoračný, emancipácia—emancipačný, evakuácia—evakuačný, federácia—federačný, generácia—generačný, habilitácia—habilitačný, ilustrácia—ilustračný, imitácia—imitačný, mobilizácia—mobilizačný, ordinácia—ordinač-*

[1] Porov. článok Condito sine qua non pri prednášaní slovenských básní, Luk II, 1931, marec, str. 42 n.

[2] Skrátené kvantity v týchto tvaroch prídavných mien vysvetľuje Anton Jánošík (SR VII, 96 n.)

ný, organizácia—organizačný, reformácia—reformačný, situácia—situačný, vegetácia—vegetačný atď.;

b) podstatné mená na *-acia* (s krátkym *a*) — prídavné mená na *-atický: aristokracia—aristokratický, autokracia—autokratický, byrokracia—byrokratický, demokracia—demokratický, diplomacia—diplomatický, ochlokracia—ochlokratický, plutokracia—plutokratický, teokracia—teokratický, timokracia—timokratický* a pod. (Porov. aj podst. mená: *aristokrat, demokrat atď.* s krátkym *a*, ktorých predošlá skupina *a* nemá.)

Zakončenie *-ácia* (s dlhým *á*) je živé a produktívne a tvoria sa ním nové a nové substantíva zo základu latinského, kým zakončenie *-acia* (s kratkým *a*) je neproduktívne a vyskytuje sa iba v niekoľkých slovách pôvodu gréckeho.

C. Žiaci nezachovávajú vždy presne spisovnú náležitú kvantitu pri vidovej diferenciácii slovies. Chybnou analogiou prenášajú dĺžku (prípadne dvojhlásku) so slovies základných na odvodené. Ide tu najviac o slovesá VI. triedy na *-ovať*, odvodené zo slovies IV. a II. triedy s korennou dlhou samohláskou, a o slovesá V. triedy na *-ať*, odvodené zasa od prvotných slovies I. triedy s dlhou kvantitou neurčitku, a od slovies IV. triedy taktiež s dlhou kvantitou.

V reči žiakov chybne sa ujímajú dlhé kvantity v tvaroch: „požiadovať, vyžiadovať" (miesto *požadovať, vyžadovať)* podľa dlhej kvantity základných tvarov *požiadať, vyžiadať*. Počuli sme aj „nadviazovať" (miesto *nadväzovať*) podľa *nadviazať*. Skoro výlučne len v písme pozorovať chybné analogické prenášanie dlhej kvantity so základných slovies IV. a V. triedy pri odvodeninách: „pochváľovať, vychváľovať" (miesto *pochvaľovať, vychvaľovať*) podľa *pochváliť, vychváliť;* „kúpovať, prikúpovať" (správne *kupovať, prikupovať)* podľa *kúpiť, prikúpiť;* „sľúbovať" (miesto *sľubovať*) podľa *sľúbiť;* „podpísovať" (miesto *podpisovať)* podľa *podpísať* atď. Slovesá VI. triedy, odvodené od slovies V. a IV. tr. s dlhou korennou samohláskou (príp. s dlhou polosamohláskou *ĺ, ŕ*), zpravidla skracujú v spisovnej slovenčine korennú slabiku: *prikázať, nakázať — prikazovať, nakazovať; požiadať — požadovať, nadviazať — nadväzovať; (vy)striekať — vystrekovať; vypísať — vypisovať; kúpiť — kupovať; predĺžiť — predlžovať; vyvŕšiť sa — vyvršovať sa* ap. Medzi základnými tvarmi a odvodenými na *-ovať* pozorujeme vlastne kvantitatívne striedanie hlások. Striedajú sa tu korenné hlásky: *á - a, ia - a - ä, ie - e, í - i, ú - u, ĺ - l, ŕ - r.* Všeobecný systém mohli by sme naznačiť takto: Základné slovo: v koreni *dĺžka* — odvodené sloveso v koreni: *krátkosť*. Zpod tohto pravidla sa vyšmykujú aj výnimky, ktoré sú svojím pôvodom mladšie od-

vodeniny a zato už prvotné všeobecné kvantitatívne pravidlo skracovania ich nezasahuje. Tieto výnimky zväčša sú neskoršie odvodeniny od prídavných a podstatných mien: *oprávniť — oprávňovať, uprázdniť* (prázdny) — *uprázdňovať*, ale: *vyprazdňovať* (Pravidlá sloven. pravopisu 445); *zoštátniť* (štátny) — *zoštátňovať, umiestniť — umiestňovať*[3], *zrýchliť — zrýchľovať, zatieniť* (tieň) — *zatieňovať* ap. P. Tvrdý má aj *udomácniť sa, udomácňovať* (Sloven. frazeol. slovník[2] 647). Kvantitatívne pravidlo o skracovaní nevzťahuje sa na dvojicu slovies: *zdôveriť — zdôverovať, zúrodniť — zúrodňovať, zúčastniť — zúčastňovať* ap., keďže tu neide o koreň, lež o predponu.

Podobne slovesá V. triedy na *-ať*, odvodené od slovies I. a IV. triedy s dlhou korennou samohláskou, skracujú dlhú kvantitu svojich základných foriem; *rásť — dorastať, prerastať, vyrastať, zarastať; piecť — vypekať; klásť — nakladať, prekladať, vykladať*[4]*; vrátiť — navracať, vracať*, ale *vypásť — vypásať; vytriasť — vytriasať*.

V kraji, kde niet kvantity, treba si osvojiť náležitú kvantitu, aby sa nepopáchaly takéto chyby v reklamných oznamoch: „Kúpujte" a noste odevy značky... a Dobre „kupíte" u fy (správne: *kúpite*).

2. Spisovné dĺžky zvládnu žiaci zpravidla iba na najvyššom stupni, najskorej len rečove nadaní, dobrí recitátori a pod. Pomerne lepšie výsledky dosahuje naše žiactvo v spisovnom prízvuku. Hoci je v jeho nárečí hlavný prízvuk vždy na slabike predposlednej[5], jednako sa naučí prízvukovať celkom dosť správne podľa úzu spisovného alebo si túto schopnosť osvojí už na predošlých školských stupňoch. V tejto veci uskutočňuje sa azda (podľa našej mienky) s istými výhradami prianie M. Koperdana (l. c. 13n.), aby sa žiaci naučili správne prízvukovať už na strednom stupni školy ľudovej a v meštianskej a strednej škole nemuseli potom zápasiť „s týmito ťažkosťami".

Veľmi zriedka vžije sa však náš žiak do spisovného prízvukovania jednoslabičných predložiek, na ktoré sa „pošmykuje prízvuk slova" (S. Czambel, l. c. 175n.). Vysvetlí sa to neprízvučnosťou jednoslabičných predložiek v domácom nárečí (Koperdan, l. c. 13) a ich neprízvučnosť zasa tým, že sa v danom prípade mimovoľne zdôrazňuje nasledujúce slovo ako „nositeľ

[3] Rozšírený je iba tvar *umiestniť — umiestňovať*, tvorený na spôsob odvodenín od prídavných mien; tvorenie podľa podstatného mena *miesto* (*umiestiť — umiestňovať*) sa cíti umelé a ťažko sa vžíva.

[4] Tvary s dlhou kvantitou *nakládať*... žijú v západnom nárečí.

[5] Dial. východosloven.: I. slabika: bočný prízvuk, predposledná slabika: hlavný prízvuk; spis. sloven.: I. slabika: hlavný, 3., 4., 5. slabika: bočný.

silného prízvuku", takže sa predložka náležite neprízvukuje. Tak aspoň objasňujú v češtine častý zjav podobného prízvukovania slova, a nie predložky[6] a tak možno akiste objasniť tento výslovnostný nedostatok aj všade tam, kde sa vyskytuje u nás v školskej a inej slovenčine povahy spisovnej. V školskej praxi stretli sme sa s ním na východnom Slovensku (Košice, Prešov), strednom (B. Bystrica, B. Štiavnica) aj na západnom (Skalica). Podobné skúsenosti o nekultivovanej spisovnej výslovnosti máme aj z iných prostredí týchto stredísk. Naši žiaci prízvukujú teda zväčša (okrem drobných výnimiek): na *ze*mi, cez *rie*ku, pri *ste*ne, pre *sy*na, pred *ško*lou, po *do*me, vo *vo*de, za *sto*lom, do *le*sa, pod *stro*mom, ku *brá*ne, so *se*strou, zo *zla*ta, od *ma*tky, nad *ce*stou, u *bra*ta, bez *chle*ba a pod. (miesto: *na* zemi, *cez* rieku, *pri* stene, *pre* syna, *pred* školou, *po* dome, *vo* vode, *za* stolom, *do* lesa, *pod* stromom, *ku* bráne, *so* sestrou, *zo* zlata, *od* matky, *nad* cestou, *u* brata, *bez* chleba a pod.). Všimli sme si okrem toho, že naši žiaci nenarúšajú zásady spisovného prízvuku zpravidla iba vtedy, keď tón ich reči je školský, úradný, slávnostný a pod.; len čo však prejdú do tónu vrelejšieho, srdečného, familiárneho a pod., hovoria síce ďalej spisovne, no prízvukujú už dialekticky.[7] Toto pozorovanie bolo by však treba doplniť dôkladnejším výskumom celého prípadu s hľadiska prízvuku slovného, vetného, tónovej modulácie, vetného dôrazu a pod. (J. Koreň, l. c. 14n.).

3. Samohlásku *ä*, ktorú Czambel (l. c. 2) učí vyslovovať ako „*ea*, to jest *e*+*a* jedným dúškom rýchle a odseknuto vyslovené" a Pravidlá (str. 31) ako veľmi otvorené *e*[8], reprodukujú naši žiaci zpravidla ako prosté *e*. Túto výslovnosť pripúšťajú aj Pravidlá (l. c.), čím sa potvrdzuje skutočnosť, že sa ona vyskytuje aj inde na Slovensku. F. Steller[9] poznamenáva o výslovnosti *ä* ako *e*, ktorá je znakom východnej slovenčiny, že táto artikulácia preniká z východu, kde má hlavnú oporu, aj do nárečí stredoslovenských. M. Koperdan (l. c. 10) uvádza 3 východoslovenské reflexy spis. *ä: e (meso), a (svati), ej (pejc)*. Príklady školskej výslovnosti: 1. spisovná výslovnosť: pam*ä*ť, m*ä*so, p*ä*ta, dev*ä*ť, m*ä*kký, sv*ä*tý, p*ä*ť a pod., 2. dialektická výslovnosť: *pamec, meso, peta, dzevec, meki, švetisveti* (Steller l. c.), *svati* (Koperdan l. c.), *pejc* a pod., 3. škol-

[6] Spisovná čeština a jaz. kultura, str. 221 n.

[7] Porov. o tzv. štýloch výslovnosti, Spisovná čeština a jaz. kultúra, str. 185 n.

[8] Tak aj A. Zauner, Prakt. prír. slk. pravopisu a výsl., 2. vyd., str. 3 n.

[9] O košickom nárečí, Almanach LOMS v Košiciach, 1928, str. 130 n.

ská výslovnosť: *pameť, meso, peta, ďeveť* (vplyvom číslovky *desať* počuť často nesprávnu výslovnosť: *ďevať*), *mekí-mekkí, sveti* (často počuť cirkevnú výslovnosť *svatí*, o tom Pravidlá str. 31), *peť* a pod. Výslovnosť „veľmi otvoreného *e*" (Pravidlá, Zauner) alebo „rýchle a odseknuto vysloveného *ea* s dôrazom na *a*" (Czambel) usilujú sa žiaci dosiahnuť s väčším-menším úspechom aspoň v prednáškach, recitáciách a pod.

4. Nakoľko v domácom nárečí je počet dvojhlások zredukovaný na dve: *ia, ie* (aj tie obyčajne len po perniciach; vysl. *ja, je*) a dvojhlások *iu, ou, ô* vôbec nieto[10], stretneme sa v školskej praxi neraz aj s nespr. výslovnosťou: *boža, cudza* (aj dial., spis. *-ia*); *treť, videť* (spis. *-ie-*; dial. *trec, vidzec*); *božu, cudzu* (aj dial., spis. *-iu*); *stol, osmy, sposob, vobec* (spis. *-ô-*). Výslovnosť: *za školu, pred faru* (v inštr. sg., tak dial., spis. *-ou*) nezistili sme v školskej slovenčine nášho stupňa. Výslovnosť: *boža-božu, cudza-cudzu* môže byť ovplyvnená rovno aj tvarmi: *dobra-dobru* (spis. *-á, -ú*).

5. Slabikotvorné *l̥, r̥*, ktoré sa vo východnej slovenčine rozvinulo v *samohlásku+l̥, r̥* (napr.: *pulny, kark*) alebo *l, r+samohlásku*[11] (*slunko, krev*), vyslovujú žiaci zpravidla celkom správne podľa úzu spisovného. Teda: *krst, hrsť, dlhí, žltí* atď. (nie: *kerst, harsc, dluhi, žolti* atď.). Iba kde-tu zazneje aj v školskej reči slabý náznak sprievodnej samohlásky (J. Liška l. c. upozorňuje na to vôbec) alebo sa vnesie tónom žartovným (príp. familiárnym) do spisovnej reči niektorý dialektizmus (napr.: *barz* ‚veľmi', *herbet* ‚chrbát', *slunečko, śerco a* pod.). Žiaci mávajú nárečové priezviská; napr.: *Dluhý, Harčar* (spis. *Hrnčiar*), *Harčarik, Hardoň, Karkoška* (aj na Tešínsku). Dlhé *ĺ, ŕ* treba však v škole usilovne cvičiť; ináčej by žiaci vyslovovali krátke *l, r*, napr. *vrba, vlča*, gen. pl. *srn, vln* (spis. *vŕba, vĺča, sŕn, vĺn*).

6. Hlásky *h-ch*. Výslovnosti hlásky *ch* treba vo východoslovenskej škole venovať veľkú pozornosť, nakoľko sa v nárečí vyslovuje často, najmä v mestách východného Slovenska (M. Koperdan l. c. 8) namiesto *ch* hláska *h*. S chybami vo výslovnosti aj písme stretáme sa často na nižšom a neraz i vyššom stupni. Na prijímacej skúške do I. ročníka napísal žiak dokonca „hvyľa" (miesto *chvíľa*); iný zasa „*hvaľia*" (miesto *chvália*). Vyskytujú sa kde-tu aj písomné chyby opačné: *chustý*

[10] Koperdan, l. c. 7—9; Steller, l. c. 132—134; V. Vážný, Nářečí slovenská, Čsl. vlastivěda III, str. 301 n.

[11] O tom najmä J. Liška, Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny?, SR X, str. 308 n.

(miesto *hustý*), *chrubý* (miesto *hrubý*). Niektorí žiaci vyslovujú ešte veľmi dlho po príchode na ústav: *hlapec, hrániť, hváliť, hvíľa, muha* (miesto *chlapec* atď.) a ťažko si osvojujú rozdiel výslovnostný a pravopisný medzi *h* a *ch* napr. v slovách: *hlad* — *chlad; horí* (3. os. sg.) — *chorý; horľavý* — *chorľavý; hudobný* — *chudobný* a pod. Preto patrí v našom kraji rozlišovanie *h* a *ch* medzi hlavné požiadavky skúšok písomných aj ústnych. Preto počuť v škole tak často otázku: Je v tom slove *h* či *ch (c-h, ce-ha)?* Preto sa venuje napr. v Zaunerovej Praktickej príručke sloven. pravopisu a výslovnosti, ktorá vznikla vo východoslovenskom prostredí, celá strana rozdielu *h* — *ch* vo výslovnosti aj písme na začiatku, vnútri aj na konci slov (2. vyd., str. 11). Sú tu (so zreteľom na začiatok slova) uvedené paralely s rozdielnym pravopisom, výslovnosťou a významom: *hmat*—*chmat, hodiť*—*chodiť, hýbať*—*chýbať* a pod. a pre vnútrajšok a koniec slova sa odporúča pomôcka: Píš *h*, keď v príbuznom slove je *ž*; píš *ch*, keď v príbuznom slove je *š: behať-bežať, dlhý-dĺžiť; brucho-brušný, ucho-ušný* a pod. Na konci slova vyslovíme jednako *h* a *ch* ako *ch*, píšeme však podľa naznačenej pomôcky.

7. Spoluhlásku *ľ*, ktorá sa užíva najdôslednejšie na východe[12], vyslovujú žiaci pôvodu východoslovenského aj v školskej reči správne, keďže im je vrodená. Zneje ona v ich artikulácii veľmi mäkko a výrazne, takže podľa nej možno zväčša rozoznať východných Slovákov od ostatných, čo aj všetci hovoria spisovne po slovensky. Škola má tu zpravidla len úlohu usmerňovať rozsah mäkkého *ľ*, t. j. ustaľovať, kde je na mieste, a učiť, kde ho nenačim upotrebúvať. Niekedy však badať, že žiak s vrodenou výslovnosťou mäkkého *ľ* stráca zčiastky túto schopnosť dlhším kontaktom s prostredím, kde sa jeho výslovnosť zanedbáva. Preto treba aj nám v žiackej výslovnosti neraz cvičiť: 1. jednotlivé slová s mäkkým *ľ* (*podľa, kľúč;* ale, *len, list;* lie*k*, lia*tina* a pod.); 2. prípony *-teľ, -teľka, -teľský, -teľstvo (riaditeľ* atď.); *-teľný* (neodvola-*teľný*, smr-*teľný*, ale: *svetel-ný); -ľavý (pichľavý, štipľavý);* 3. slovesá VI. tr. na *-ľ*-ovať, ako aj slovesá IV. tr. na *-l*-iť (výsl. *ľ*), z ktorých sú odvodené *(chváliť—pochvaľovať, rozdeliť—rozdeľovať;* ale: *potulovať sa, usilovať sa;* tu niet základu s mäkkým *ľ*); 4. mäkké *ľ* v skloňovaní a časovaní: *chvíľa, chvíle* (výsl. *-ľe*) atď.; *páliť* (výsl. *-ľiť*) *—pálim—páľ* atď.; 5. paralely: ľ*ad—lad;* ľ*ak—lak; uhoľ—uhol;* (tá) *myseľ*— (ten) *priemysel, úmysel;* ľ*ahkomyseľný, veľkomyseľný—priemyselný, úmyselný* a pod.

[12] F. Steller, l. c. 144.

Treba však zdôrazňovať aj to, že správna výslovnosť pri skloňovaní adjektív nie je: *veseľého, veseľému; veseľej; veseľí* a pod., ale *veselého, veselému; veselej; veselí* a pod. Neslobodno zmäkčovať *l* ani v slovách pôvodu cudzieho. Teda: *l*ektúra, disci*l*ína a pod. (nie: ľ*ektúra, disciľína* a pod.). O tom všetkom podrobnejšie: Pravidlá 51n., Zauner l. c. 6n., 12n.

Vplyv zväčša vrodenej a výraznej výslovnosti mäkkého *ľ* odráža sa kde-tu na nižšom stupni aj v pravopise v podobe chýb: *aľe, maľi, chváľia* a pod. (miesto *l* bez mäkčeňa).

(Pokračovanie.)

Z PRÁVNEJ TERMINOLOGIE.

JUDr. *Ján V. Ormis:*

JE SLOVO *SÚRODENEC* NEPOTREBNÉ?

Kto si prečítal v Rozličnostiach (SR X, 90) príspevok Meliša-Čugu s nadpisom *súrodenec?*, môže sa domýšľať, že slovo *súrodenec-súrodenci* je nepotrebné. Ale nie je tak. Autor sám uznáva, že toto slovo „ináč nie je zle tvorené", ale brojí proti nemu preto, lebo vraj má u mnohých Slovákov neestetický zvuk.

Je pravda, že toho slova v ľudovej reči nieto, no to nie je argument proti nemu, lebo dobre vieme, že stá odborných termínov sa v ľudovej reči nevyskytujú a v odbornej terminologii ich jednako máme, ba musíme mať. Pravidlá slk. pravopisu z r. 1940 vynechaly nejedno slovo, najmä odborný termín, preto ani tá okolnosť nie je dôkazom proti slovu *súrodenec-súrodenci*. To, že vo francúzštine nieto „osobitného názvu pre bratov a sestry jednej rodiny", nemôže byť smerodajné pre slovenčinu. Čo sa v jednej reči dá pekne vyjadriť, na to v druhej reči nemusí byť vôbec výrazu, a naopak, preto ani tento príklad nie je lepšou podporou autorovej tézy ako ostatné spomenuté príklady.

V praxi sa najčastejšie upotrebuje množný počet slova (súrodenci) a jednotný počet (súrodenec) omnoho menej. Dnešný ustálený význam slova *súrodenci* je: „deti toho istého alebo i rozdielneho pohlavia tých istých rodičov". Tento význam je vecou konvencie, ako je tomu aj pri iných slovách, ale nijako nemožno podkladať slovu *súrodenec (súrodenci)* význam, aký mu autor — veľmi ľubovoľne — pripisuje.

Slovo *súrodenec (súrodenci)* je zaužívaný, vyskytuje sa v právnej terminologii, kde má mnou uvedený význam. Ako odborný termín je veľmi potrebné, lebo sa ním — *jedným slovom* — nahrádzajú *spojenia* „brat a sestra; bratia, sestry" atď., ktoré uvádza Meliš-Čuga. Komisia pre právnu terminologiu sa nedávno zaoberala rodinnou terminologiou a medzi inšími termínmi — práve po referáte odborníka-lingvistu — bez námietky prijala slovo súrodenec (súrodenci) v uvedenom význame ako potrebný právny termín. Tento fakt, popri ostatných spomenutých dôvodoch, resp. po vyvrátení argumentov Meliša-Čugu, je najlepším svedectvom, že slovo *súrodenec (súrodenci)* nie je nepotrebné, ale naopak, potrebné.

Poznámka redakcie. — Dr. Ján V. Ormis má pravdu v tom, že slovo *súrodenec-súrodenci* ako termín je potrebné aj v právnej terminologii. Je prevzaté z češtiny a zato bolo by ho treba užívať len v tej sfére, pre ktorú bolo vypožičané. Ako slovo neslovenské od pôvodu netreba nasilu natískať do hovorovej a literárnej reči, keďže nie je v nej potrebné, lebo dobre vystačíme s domácimi spojeniami: *brat* a *sestra, bratia* a *sestry* a v ostatných variáciách. Tieto domáce spojenia bližšie určujú jednotlivosti, teda pre obecnú reč sú jasnejšie, kým termín *súrodenec-súrodenci* označuje len všeobecnosť. Bolo by zrovna neprirodzené dôsledne užívať slovo *súrodenec* v jednotnom čísle miesto *brat* a *sestra* v spojitosti s iným dieťaťom tej istej rodiny. Ani Ľudovít Meliš-Čuga nestaval sa výlučne proti tomu, že by slovo *súrodenec* nemohlo byť termínom. Z chorvátskych rádiových odkazov na front vidíme, že aj Chorváti vystačia spojeniami *brat* a *sestra* v rozličných variáciách. V slovenčine podstatné meno *súrodenec* je a ostáva k n i ž n é.

POZNÁMKY A ZPRÁVY.

Dr. EUGEN PAULINY: ŠTRUKTÚRA SLOVENSKÉHO SLOVESA. ŠTÚDIA LEXIKÁLNO-SYNTAKTICKÁ. Vydala SAVU, Bratislava 1943, str. 93 a nem. resumé, broš. Ks 54,—.

Sloveso ako dynamická čiastka reči, v protive k iným slovám statickej povahy, je hlavným stĺpom, okolo ktorého je organizovaná celá stavba jazyka. Predovšetkým jeho úlohou je presne zachytiť prerozmanité a mnohostranné dejové, stavové a zmenové vzťahy, ako ich prináša nekonečne rozmanité životné dianie vo svojej nepretržitej a plynulej premenlivosti. Z tejto ústrednej polohy slovesa v rodine slov, z rozličnosti a mnohostrannosti jeho funkcie vyplýva i jeho subtílna povaha, ktorú ťažko jednoznačne a bez zbytku zachytiť akýmkoľvek systémom. Ak sa blížime k nemu s jednej strany, jasnejšie a istejšie vidíme toho alebo onoho významného činiteľa

alebo funkciu. A len čo zmeníme stanovisko svojho pozorovania, len čo vrhneme naň lúče s inej strany, alebo tie lúče precedíme cez prizmu iného metodického hľadiska, už aj sa nám ukazujú celkom nové jeho črty, významové aspekty.

Týmito úvodnými slovami chceme poukázať jednak na ťažkosti, ktoré sa stavajú do cesty gramatickému výskumu slovies, jednak poukázať na oblasť, ktorú treba stále ešte podrobovať vedeckému skúmaniu a kde sú ešte možnosti zaujímavých a nových pohľadov. Preto je pochopiteľné, že výskum slovesa láka aj našich jazykospytcov a jeho skúmaním usilujú sa hlbšie preniknúť k podstate reči i stanoviť závery pre praktické jazykové prejavy. Nedávno sme čítali v Sborníku Matice slovenskej zaujímavú štúdiu Dr. J. Mihála, ktorá si všíma slovenské sloveso predovšetkým s formálnej stránky a namiesto dnes úplne vžitého delenia slovies na šesť slovesných tried podľa Gebauera navrhuje iné delenie slovies podľa iných formálnych poznávacích znakov. Teraz zasa dostáva sa nám do ruky kniha, ktorá skúma iný výsek, iné funkcie slovesa, a to predovšetkým s hľadiska obsahového, celostne-štrukturálneho s funkčným zameraním.

Predmet štúdie a problémy, ktoré skúma, sú väzby slovesného predikátu so substantívom, či už je toto substantívum vo funkcii subjektu alebo objektu.[1] Hneď úvodom vyzdvihuje sa úzka súvislosť väzby s významom slovesa, či už sa tu zdôrazňuje obsahovosť, celostnosť hľadiska v protive s hľadiskami formalistickými, ktoré chápu a vysvetľujú väzby ako čiru vlastnosť bez zreteľa na myšlienkové a obsahové vlastnosti skupiny slov ako vetného celku. Pre lepšiu jasnosť postavme si proti sebe dva krajné typy týchto celostne-štrukturálnych väzbových vzťahov, vyplývajúcich z významu slovesa. Sú to vetné typy: *Otec nesie drevo.* — *Svitá.* V prvej vete prameňom činnosti, pôvodcom diania je substantívum *otec* vo funkcii subjektu, ktorý je *agensom* diania, slovesom vyjadreného. Tento agens (*otec*) zameriava svoju činnosť na predmet mimo seba, ktorého sa činnosťou len dotýka; predmet činnosť pasívne znáša a nijako sa na deji aktívne nezúčastňuje. Substantívum *drevo* je *patiensom* diania vo funkcii objektu v akuzatíve. V druhej vete (*Svitá.*) nie je známy ani agens-pôvodca, ani patiens-trpný znášateľ slovesného diania. Toto všetko vyplýva z významu slovesa a významové kategórie slovesa dajú sa poznať podľa toho, nakoľko a ako je vyjadrený agens a patiens diania.

Jadrom štúdie je určiť významové kategórie slovies, ako vy-

[1] Pre porozumenie a jasnosť ďalšieho niekoľko formálnych upozornení. — V štúdii výraz *predmet* užíva sa na označenie veci samej o sebe, vecnosti ako protivy osoby, osobnosti, životnosti. Na označenie *predmetu* ako čiastky vety užíva termín *objekt*, ďalej podobne miesto *podstatné meno — substantívum, podmet — subjekt, výrok — predikát.* — *Rekciou* sa rozumie upotrebovanie priamych (bezpredložkových) pádov tak, ako to vyžadujú rozličné druhy slov vo svojom väzobnom prevládajúcom postavení.

plývajú zo vzťahov medzi subjektom a objektom. V štúdii sa tvrdí, že pre určenie významových kategórií slovies nemožno užiť metódu, ktorá delí slovesá na *akčné* a *stavové*, ani delenie slovies na *subjektové* a *objektové*. Ani jedno z týchto delidiel neobstojí v plnom rozsahu a treba pribrať ďalšie delidlá, hľadať stanoviská, podľa ktorých by bolo možno dať všetky slovesá bez zbytku do určitých kategórií. Autor nové hľadiská nachodí v tom, že sa na ne díva s dvoch strán a tak podrobuje ich dvojakému skúmaniu. Raz skúma výraz vo vete sám *o sebe* a hľadí zistiť, nakoľko sa ním usmerňuje význam vety (*skúmanie lexikálne*), raz sa skúma veta ako *celok* a hľadí sa vyskúmať, nakoľko štruktúra vety určuje význam výrazov, vetu skladajúcich (*skúmanie syntaktické*). Skúmanie lexikálne a syntaktické je preto úzko sviazané a navzájom sa preplieta, no zreteľ syntaktický je dominantný; nejde teda v knihe o výskum slovies len o sebe, ale o výskum viet, ktorých slovesá figurujú ako predikáty.

V II. kapitole si štúdia všíma všetky vety slovesné (z nečlenených si všíma len slovesné, napr. *prší, zabilo ho*) a vzájomnú súvislosť jej členov. Z charakteristiky podmetu a výroku a z ich vzájomného pomeru uvedieme tu len niekoľko autorových konštatovaní. Skúmaním zisťuje základnú vlastnosť, že subjekt, ktorý pomenúva osobu (to je prvok lexikálny), smeruje k tomu, aby bol činiteľom-agensom (napr. *otec*), a naopak subjekt, ktorý pomenúva vec (napr. *hora*), smeruje k tomu, aby nevyjadroval činiteľa. V subjekte vety: *Vojsko sa rúbe* — sme náchylní vidieť činiteľa, ale vo vete: *Hora sa rúbe* — nepokladáme *horu* za činiteľa, agensa, lež naopak za predmet, na ktorý sa činnosť vzťahuje, ktorý činnosť, vykonávanú činiteľom, nevysloveného z vlastnej vôle, iba trpne znáša, čiže je patiensom diania, hoci v oboch vetách ide o to isté sloveso. No opačne, aj sloveso svojím významom má vplyv na povahu vety podľa toho, či ide o sloveso akčné (*nesie, volá*) alebo stavové (*starne, černie*). Skupina týchto stavových slovies je taká vyhranená, že tu vôbec nemôže prichodiť do úvahy, že by subjekt nejakým spôsobom mohol bližšie určovať význam predikátu, už aj preto, lebo subjekt (napr. vo vete: *Otec starne*) nie je pôvodcom-agensom činnosti, ale naopak, dianie slovesa-predikátu subjekt trpne znáša, činnosť z neznámeho prameňa sa ho dotýka, naň sa obracia, teda je patiensom diania. Už z toho vidno, že dianie slovesa nemá vždy rovnakú *intenciu*, pričom *intenciou sa nazýva fakt, že sloveso ako predikát vyžaduje alebo nevyžaduje agensa alebo patiensa svojho diania.* Napr. sloveso *drží* vyžaduje vysloviť aj agensa (*žiak drží...*), aj patiensa (*... drží knihu*); sloveso *zvoní* vyžaduje si len agensa (*kostolník zvoní*), ale patiensom je tu osoba alebo vec, na ktorú sa činnosť vzťahuje, no nevyslovuje. Napr. sloveso *starne* nemôže mať agensa (tu činiteľ, ktorý spôsobuje starnutie, je neznámy), ale len patiensa, t. j. len osobu, na ktorú sa fakt diania vzťahuje a ktorá dianie iba trpne znáša. Napokon veta: *Hrmí* nemá a nemôže mať ani agensa, ani patiensa. Podstatné tu je základné konštatovanie: *Subjekt nie je vždy totožný s agensom diania* (čím už naráža na pra-

vidlo didaktické a formalistické, ktoré všeobecne *podmet* pokladá vo vete za činiteľa), *ba niekedy sa zjavuje podmet ako patiens,* trpný nositeľ diania. Naproti tomu objekt (v akuzatíve) vo vete je vždy len *patiensom* slovesného deja (napr.: *Otec nesie drevo*). Iné základné konštatovanie: *Subjekt a objekt sú proti sebe postavené tým, že subjekt môže byť agensom aj patiensom, naproti tomu objekt môže byť len patiensom slovesného deja.* Záver z predošlých dvoch konštatovaní: *Významové kategórie slovesa dajú sa poznať podľa toho, nakoľko a ako je vyjadrený agens a patiens deja.*

III. kapitola. Autor v praktickej aplikácii troch významových komponentov (*agens, patiens, dianie*) na skúmanú matériu ustaľuje tieto typy (kategórie) slovies v syntaktickej súvislosti, pričom sa berie do úvahy, či veta má *agensa určitého,* vyjadreného osobitným výrazom alebo nevyjadreného, alebo či je *agens neurčitý,* ktorého vyslovenie závisí alebo nezávisí od vôle hovoriaceho.

Vety s agensom určitým, ktorý je vyjadrený osobitným výrazom:

1. *Otec nesie drevo.* — Subjekt je agensom slovesného deja, ním zasahuje sa predmet, osobitne vyjadrený a fungujúci vo vete ako objekt v akuzatíve (patiens). Zasiahnutie objektu je účelom diania subjektu.

2. *Brat ide.* — Subjekt je agensom a činnosťou, ktorú vyslovuje, zasahuje sám seba. (Nemôže ísť nikoho iného — sám ide.) Subjekt je teda aj agensom, aj patiensom deja.

3. *Kostolník zvoní.* — Subjekt je agensom, ktorý však neobracia činnosť na seba (čím sa líši od typu *ide),* ale ani nezasahuje objekt (nemožno sa pýtať: koho, čo zvoní), čím sa líši od typu *nesie.* Objekt teda nie je vyslovený osve, pretože je obsiahnutý v slovese samom.

4. *Brat valaší.* — Subjekt ako agens dianím zasahuje sám seba, teda je aj patiensom ako pri type *ide,* no od neho sa jemne líši tým, že vyjadrením diania slovesa subjekt má vlastnosť, ktorú o ňom vypovedá predikát; je okrem toho v tejto vlastnosti činiteľom.

Tieto štyri kategórie slovies predpokladajú pre plnosť svojho významu *agens,* ktorý osobitným výrazom vyjadrujú. Inú skupinu tvoria vety, v ktorých subjekt, a teda ani agens nie je vyslovený osobitným výrazom, a to jednak preto, že nevyslovenie agensa stalo sa s vôľou hovoriaceho, jednak že sa stalo mimo vôle hovoriaceho:

1. *Zabilo ho.* — Subjekt-agens nemožno vysloviť mimo vôle hovoriaceho, ani si ho nemôžeme domyslieť, kým patiens je vyjadrený objektom v 4. páde.

2. *Hrmí.* — Tu je vyjadrené číre dianie a nie je vyslovený ani agens, ani patiens tohto diania. Je to protipól typu *nesie.*

3. *Otec starne.* — Agens je celkom neznámy a vieme iba to, že dianie na nejakom predmete (osobe) existuje. *Subjekt* teda nie je agens, je len *patiens* diania.

4. *Slepý nevidí.* — Subjekt pri tomto type slovesa nie je agen-

som ani patiensom, sloveso vyjadruje trvalý stav a subjekt je nositeľom tohto stavu.

IV. kapitolu venuje významu pádov vo vete. Kriticky sa dotýka starších náhľadov na význam pádov mladogramatickej skupiny (Gebau[redacted]podľa ktorej skúmanie významu pádov patrí do syntaxe, jedn[redacted]ádov mladšej skupiny, reprezentovanej Jakobsonom a jeho snahou určiť morfologický význam pádov, t. j. význam pádu *o sebe,* a nie v syntaktickej súvislosti. Autor spojuje obidve stanoviská, *vychodí z poňatia významu pádov o sebe, ale pritom hľadí najmä na to, ako sa vo význame pádov odrážajú syntaktické a iné súvislosti vety.*

Pod zorným uhlom týchto dvoch hľadísk (syntaktického a lexikálneho) najprv si všíma *nominatív* a *akuzatív.* — *Nominatív* tak ako *akuzatív* vyjadruje záväznú účasť na deji. Nominatív býva užitý vo funkcii subjektu a vyplýva iba z významu predikátu, či v tejto funkcii vyjadruje alebo zasiahnutosť dejom (patiens), alebo aktívnu účasť na deji (agens). Akuzatív zpravidla vyjadruje zasiahnutosť (patiens), a tým z protikladu akuzatívu proti nominatívu vzniká v jazykovom vedomí tendencia nominatívom vyjadrovať akčnosť (agens). Teda aktívna účasť na deji pokladá sa pri subjekte nominatíve za jeho vlastnú funkciu, čím vo vedomí sa pokladá za náležité, aby subjekt bol pomenovaním osoby živej, alebo aspoň takého predmetu, ktorý je schopný vykonávať slovesom-predikátom vyjadrovanú činnosť; akuzatív pri pasívnej účasti na deji nevyjadruje osobnosť, ale vecnosť.

Z rozličných významových obmien *datívu* súhrnne určuje jeho charakter ako pádu, ktorý raz vyjadruje predmet, pre ktorý subjekt koná dianie (*... píše list synovi*), raz vyjadruje majiteľa diania (*... slúži pánovi*), inokedy je vo vete len z vôle hovoriaceho ako štylistická ozdoba. Z toho vyplýva, že vyslovuje osobnosť, čím sa líši od akuzatívu a blíži sa k nominatívu; no táto osoba nijako sa aktívne nezúčastňuje na deji, čo ho zasa približuje k akuzatívu a vzďaľuje od nominatívu.

Genitív vyjadruje, že objem účasti predmetu na vecnom obsahu vetnej výpovede je menší ako celý jeho objem (*... odpil vody*) a že genitív práve tak dobre môže označovať predmet, zasiahnutý činnosťou ako nezasiahnutý.

Najviac miesta venuje skúmaniu *inštrumentálu* ako pádu. Ním sa vyjadruje predmet nezasiahnutý dejom, ktorým ako nástrojom sa dianie uskutočňuje. Vyjadruje osobnosť (nie vecnosť); každý predmet vyjadrený inštrumentálom, hoc by to bola aj osoba, chápe sa ako neživotný, preto nikdy nevyjadruje agens diania, ale len nástroj, ktorým je dianie uskutočňované. V zásade teda v inštrumentáli nemôže byť objekt (preň je akuzatív, datív, genitív). No krížením, prešmykovaním a účinkom slovies povahy objektovej s potlačeným, nevysloveným objektom, nástrojový inštrumentál dostáva povahu, cíti sa ako objekt (*zalamovala r u k a m i, škrípala z u b a m i*). Hodno tu spomenúť aj tvrdenie o inštrumentáli doplnkovom (slo-

venský ľud je *národ* ... je *národom*); za rozhodného činiteľa pre užitie doplnku v inštrumentáli alebo v nominatíve pokladá dôraz: Ak ide o číre konštatovanie statickej povahy s normálnym dôrazom na podmete, vtedy je doplnok v *nominatíve,* v opačnom prípade je doplnok v *inštrumentáli.*

Lokál nevyjadruje vôbec účasť na deji, v dianí sám nevyslovuje nič, k vete sa voľne a dodatočne pripojuje, syntaktický aspekt je pri ňom nepatrný a ako taký v hierarchii pádov v syntaktickej súvislosti musí sa vyjadrovať pomocou predložky.

Autor tu sa dotýka aj *predložkových pádov.* V hrubých črtách všíma si *otázky objektu pri predložkových pádoch* a ich rekcie. Jeho hlavným problémom je, ako hľadieť na tzv. *objekty v predložkových pádoch,* otázka to, s ktorou má najviac ťažkosti školská gramatika. Už z predošlého vysvitá, že objekt zásadne nemôže byť v predložkovom páde. Za objekty sa pokladajú napr.: ... hovorí *o hrade,* ... panuje *nad celým svetom.* Dá sa to vysvetliť jednak nevyslovením vlastného objektu a presunutím objektovej tendencie na iné výrazy (rozpráva *niečo* o *hrade*), jednak zo snahy vyjadrovať dnes nové, prenesené vzťahy, na ktoré vo veľmi starej jazykovej stavbe niet relácie, takže sa berú za základ pre vyjadrovanie objektového významu syntaktické relácie v oblasti vzťahov, napr. časových, miestnych (panovať *nad svetom;* dívať *sa na dom;* túžiť *po bohatstve;* snívať *o hostine*), pričom stále ešte cítiť ich lokálne smerovú tendenciu.

VI. kapitola. Prípady slovies, pri ktorých činiteľ nie je vyjadrený z vôle hovoriaceho, vedú autora k tomu, aby si všímal zvratné slovesá. Pri nich je možné viacej typov významových, pretože zvratné zámeno *sa* raz má význam objektu v akuzatíve, raz má funkciu meniť zmenou intencie význam slovesa alebo nemá nijakú významovú funkciu, ak je nedeliteľnou časťou slovesa. Zmena intencie slovesa z vôle hovoriaceho (*šije-šije sa*) sa prejavuje aj zmenou významu vety, čo sa prejavuje aj formálnou stránkou, a to slovíčkom *sa.* Toto zvratné zámeno užíva sa niekedy ako plnoprávny objekt (*umývam seba, sa*), inokedy ako partikula ukazujúca na subjekt (*čudujem sa*). Uvádza potom jednotlivé typy zvratných slovies. Najobvyklejšie sú typy, kde sa zvratným zámenom *sa* vylučuje patiens osobitne vyjadrený: *Chlapec sa umýva.* V tomto type najzreteľnejšie vystupuje *objektový význam* zvratného slovesa. Dá sa dobre analyzovať. Pri type: *Chlapec sa drží hrivy* subjekt zameriava svoju činnosť mimo seba; zámeno nie je *objektom* v plnom význame slova, iba vyjadruje, že subjekt-agens, ku ktorému sa vzťahuje, je v úzkej blízkosti predmetu, ktorý je zasahovaný dianím slovesa. Vo väzbe: *Chlapci sa bijú* je úplne vylúčené zameranie zvratnosti na patiensa. Hovoriaci nezdôrazňuje, že činnosť vykonáva určitý agens, ale len to, že činnosť uskutočňuje. Pri type: *Dom sa stavia* je vôbec vylúčený činiteľ, ale je ponechaný patiens, čím nastala potreba urobiť zmenu aj v štruktúre vety, takže objekt (*dom*) stal sa subjektom vety. Typ: *Zmrvilo sa* je typom bezpodmetného predikátu, bezpodmetnej vety s veľkým preťažením významu zvratného slovesa. Pri

type: *Brat sa zabil*[2] zámeno zvratné nemá funkciu objektu a ani subjekt nie je činiteľom. Je to veta, pri ktorej nie je dôležité oznamovať, že činnosť učinil určitý a pritom nepomenovaný subjekt, čím sa obmedzuje intencia na činiteľa a činiteľ sa vylučuje celkom. Osobitnú stať venuje zvratným slovesám, ktoré nemajú svoj nereflexívny pendant (*dívať sa, báť sa*), tzv. *reflexivum tantum.*

Autor v tejto štúdii pri skúmaní každého javu vždy a na prvom mieste vychodí z vety ako celku a len v tomto rámci skúma význam slovesa samého o sebe, a to len so zreteľom na to, ako tento slovný význam vplýva na celostné, obsahové vzťahy, vyjadrené vetou. Toto hľadisko ako nové treba osobite vyzdvihnúť, lebo práve jeho uplatnením prichodí k novým záverom a konštatovaniam o význame a povahe slovesa. Odmieta vžité delenie slovies na subjektové a objektové ako delenie veľmi nepresné a povrchné, no toto svoje odmietavé stanovisko, tento kritický postoj, nijako presvedčivejšie nedokladá vhodným dôkazným materiálom, ani po ustálení svojho systému. Prináša mnoho nových postrehov, napr. pri skúmaní pádov predovšetkým zisťovaním ich protikladov, pozoruhodná je časť, kde skúma rekciu slovesných typov, vnáša väčšie jasno napr. do otázky pádov, pádových väzieb, presnejšie formuluje náhľady na väzby inštrumentálu a bystro vytyčuje jeho primárne a sekundárne funkcie, dotýka sa priechodu slovesa z jednej kategórie do druhej pomocou predpony alebo tichou akomodáciou, otázok to, ktoré v budúcnosti pýtajú si presnejšie a dôkladnejšie skúmanie. Ale nemožno nevidieť, že sústava slovesných typov, ako ich v tejto štúdii autor uvádza, nesie na sebe pečať istej neprepracovanosti. Neraz sú typy slovies natoľko blízke, že na ich rozoznanie treba neobyčajne vyvinutý smysel a schopnosť jasného logického myslenia, pričom vždy ostáva množstvo slovies, pri ktorých ťažko jednoznačne a bezpečne určiť ich typ a ich zaradenie do tej alebo onej kategórie vždy bude závisieť od postoja a chápania jednotlivca. Jasne to najmä vidieť v VI. kapitole o zvratných slovesách a ich akcii, v ktorej autor hľadaním zvratného pendantu každého typu nezvratného slovesa ustaľuje typy a kategórie zvratných slovies. Napokon treba si uvedomiť, že autor v štúdii iba skúma základy, na ktorých sa má potom stavba slovies postaviť podľa plánov.

Kniha je cenným prínosom pre poznanie slovenského jazyka v oblasti slovies, jej čítanie je veľmi osožné a každý, kto má o slovenský jazyk záujem a chce jeho hlbšou znalosťou preniknúť k jeho podstate, poznať jej hlbšiu zákonitosť, s veľkým záujmom po nej siahne a s osohom ju prečíta.

Ján Bradlo.

---

[2] Myslí sa tu nie na samovraždu, ale na náhodnú smrť v okolnostiach, bližšie neznámych, napr. pri nešťastí.

ROZLIČNOSTI.

kufor. — Slovo *kufor* má svoje miesto v spisovnej slovenčine, i keď dosiaľ nebolo zaznačené v Pravidlách slovenského pravopisu. Patrí do skupiny slov cudzieho pôvodu, ktoré sme boli prevzali aj s vecou. Domáci výrobok kufra je pletený prútený kôš na cestovanie, ktorý menujeme domácim slovom *kôš*. Taký istý význam sa skrýva v etymologii slova *kufor*. Za prvotný základ pokladá sa grécke a latinské slovo *cophinus,* čo znamená ‚kôš' (Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, str. 280). Tvar *kufor* má počiatok vo francúzskom slove *coffre* ‚truhla, truhlica' (porov. aj francúzsky termín *coffre-fort* ‚železná pokladnica'). Odtiaľ prešlo do nemčiny a tam tvarom sa obmenilo na *Koffer*. Ztade ďalej dostalo sa do poľštiny, češtiny a slovenčiny. Spisovná slovenčina si ho prispôsobila podľa zakončenia slov *kmotor* a *kôpor* na *kufor*. Slovo *kufor* sa v slovenčine už celkom udomácnilo, čo vidieť najmä z toho, že sa utvorily v nej aj deminutívne formy *kufrík, kufríček*. Zavádzame tvar *kufor* aj do nového matičného slovníka pod heslom *kufor, -fra,* nom. pl. *kufre* (zriedka *kufry*) *m.* s vysvetlením ‚tuhá schránka (obyč. z dosiek al. z kože) na rozličné veci, používaná na cestovnú batožinu'. Doklady nájdeme u všetkých slovenských spisovateľov: Durný hodil rukopis do *kufra* (Vaj. XVIII, 27), pod stenou leží ... „žobrák" ... pri ňom je príručný *kufor* (Kuk. VII, 131), dookola *kufre* a truhlice (Tim. VII, 119), Složil si (Hlavaj) *kufor* na peróne (Urb. V osídl. 537), shodil *kufor* s pleca na posteľ (Boden. Zapál. srd. 62) ap.

filagória. — Slovo *filagória* je zaznamenané len u Bernoláka. Vysvetľuje ho latinským významom *nubilarium* (*nubilar*) *hortense, villa voluptaria, voluptarium,* nemeckým *Lusthaus, Gartenhaus* a slovenskými spojeniami ‚záhradný domček, záhradná izbička'. Ide tu o grécke slovo, složené pravdepodobne zo slov *φιλεῖν—φίλος* ‚milý' a *ἀγορεύειν, -ρεύω* ‚rozprávať'. Tomu by zodpovedal aj význam knižného slova *besiedka,* ktorým sa filagória v slovenčine často nahradzuje. Do slovenského jazykového fondu dostalo sa zo stredovekej vulgárnej latinčiny, ktorá bola úradnou rečou uhorskej šľachty, a ním označovala svoje *letníky*. Týmto si tiež vysvetlíme, že slovo *filagória* je známe len v tejto kultúrnej latinskej oblasti. V maďarskej reči zaznamenáva ho Szarvas a Simonyi, Magyar nyelvtörténeti szótár, str. 851.

Slovo *filagória* sa dosiaľ ešte udržalo v slovenských dialektoch, i keď ho silne vytískaly knižné slová *letník* a *besiedka*. V Turci po dedinách ho užívajú aj vo význame slova ‚veranda'; na marskej fare verandu, pristavenú k múru fary, ľud menuje „filagóriou". I v spisovnej reči je zachytená napr. u Vajanského: Vysoká trstina rástla na brehoch, v prostriedku na malom umelom ostrovku stála drevená *filagoria* (VI, 162) a u Janka Alexyho: My sme niekde za humnom, alebo v záhrade za *filagoriou* zazreli krásku (Na voľnej vôľuške 16). Keďže slovo *filagória* je známe v slovenských dialektoch a je zachytené aj v spisovnej reči, treba ho pokladať za majetok slovenčiny, te-

da za správne, a to tým viacej, že nemáme zaň slovenského domáceho slova, ale len knižné, vypožičané slová: *letník, besiedka,* prípadne zas len cudzie a pritom v nárečiach neznáme slovo *altán.* Toto prešlo k nám z češtiny. Slovo *filagória* má svoje miesto v slovenskom jazyku práve tak ako aj ostatné slová cudzieho pôvodu, pokiaľ nemajú v slovenčine plne zodpovedné slovo čiste domáceho pôvodu.

neprodlene? — Slovo *neprodlene* je len české. Na jeho českú formu najjasnejšie poukazuje predpona *pro-,* ktorá je zjavnejšia v slovese *prodlévati, prodleva* ‚vydržanie' ap. Zaň v slovenčine možno postaviť spojenia *bez meškania, bez preťahovania* a najmä *hneď* a *neodkladne.* Slovo *neprodlene* nemá miesto v slovenskej reči.

okamžite? — Ani slovo *okamžite* nie je od pôvodu slovenské, ale je v slovenčine dosť zaužívané. Ide tu o složené slovo, ktorého druhou časťou je koreň *-mih,* celkom zjavný vo forme *okamih* a *okamihnutie;* z nich slovenskejšie je zaiste *okamihnutie,* ale proti duchu reči nie je ani tvar *okamih.* No už celkom proti duchu tvorenia sú tvary *okamženie, okamžitý* a *okamžite,* ale sú už v spisovnej reči zaužívané, takže majú už v nej domovské právo. Bez nich by sme sa ťažko zaobišli. Za tvar *okamžite* možno postaviť slovo *hneď* a spojenie *v okamihnutí, v okamihu,* alebo aj *v jednom okamihnutí, v jednom okamihu.* Slovo *okamžite* v slovenčine je používané od dávnejších čias ako slovo knižné.

Don Bosco a či Don Bosko? — Ctitelia Don Bosca sa spytujú, ako v slovenčine písať a skloňovať meno tohto talianskeho svätca. Podľa všeobecného zaužívania v slovenčine cudzie priezviská píšeme takým pravopisom, aký je v tom-onom jazyku užívaný. Tak aj podľa tohto pravidla treba písať meno talianskeho svätého po taliansky: *Don Bosco.* Takto ho dôsledne písal aj Jur Koza Matejov vo svojom preklade diela Albertiho: Don Bosco (vyšlo v Bratislave 1942). Toto priezvisko skloňuje podľa všeobecného úzu na spôsob slovenských hypokoristík na *-ko (Jožko, -a, Janko, -a): Don Bosco,* gen. *Don Bosca.* Prívlastok *Don* sa tu neskloňuje, ale necháva sa neskloňovaný, lebo sa cíti akoby časť celého priezviska, lenže sa nepíše dovedna. Príklad z diela hneď na začiatku: *život Don Bosca* (strana 8). Taká je tendencia skloňovať všetky talianske priezviská vychodiace na *-o* (na rozdiel od domácich typu *Domko, Vančo* i *Botto*) napr.: *D'Agnolo* — od *(Lojza) D'Agnola (Malacky); grófCiano* — od *grófa Ciana, generál Badoglio — generála Badoglia, Leonardo* da Vinci — od *Leonarda* da Vinci ap. Podobne skloňujeme aj talianske krstné mená na *-o,* napríklad *Benito* Mussolini — *Benitta(!)* Mussoliniho (Gardista, 15. september 1943, strana 1a), ako aj mená talianskych miest so zakončením *-o: Palermo — z Palerma* ap.

listonoš? — V slovenčine užívame složené slová iba vtedy, keď na jednotlivé pochopy nemáme jednoduché alebo odvodené slová. Všade tam, kde máme na dotyčný pochop jednoduché alebo odvodené slovo, složené slovo zo slovenčiny vylučujeme. Tak napr.

miesto slova „kníhväzač" je v slovenčine správne iba *knihár*. Slovo *knihár* dostatočne vystihuje funkciu „kníhväzača", a preto je toto slovo v slovenčine zbytočné. Podobne je to i so slovom „listonoš". Ako složené slovo je v slovenčine zbytočné. Je vlastne germanizmom, doslova preloženým z nem. *Briefträger*. Miesto neho užívajme slovo *listár*, ktoré je denominatívom a odvodené je od jednoduchého slova *list*. Slovo *listár* je tvorené príponou *-ár* na spôsob veľkého množstva iných slovenských slov, napr.: *banka > bankár, bavlna > bavlnár, bieda > bedár, bránka > brankár, bylina > bylinár, cukor > cukrár, člnok > člnkár, debna > debnár, drevo > drevár, halena > halenár, handra > handrár, hmota > hmotár, hodina > hodinár, hora > horár, hrob > hrobár, kolo > kolár, koleso > kolesár, koryto > korytár, kožka > kožkár, modla > modlár, ocot > octár, samota > samotár, otrok > otrokár, plech > plechár, počty > počtár, repa > repár, rezba > rezbár, ryba > rybár, semeno > semenár, sklo > sklár, socha > sochár, včela > včelár, voz > vozár* ap. Ešte raz: V slovenčine vyhýbame složeným slovám vtedy, keď na dotyčný pochop máme jednoduché slovo. Nehovorme a nepíšme „listonoš", ale iba *listár*.

sm.

LISTÁREŇ.

Priezvisko *Gehry*. — Základ priezviska *Gehry* je *Gehr* a koncové *-y* je zaiste latinská genitívna koncovka, ako je v prípade *Fábry, Školtéty, Vozáry, Holuby*, ktorá pochodí z tých čias, keď si slovenskí učenci a zemani vplyvom latinskej učenosti na našom území polatinčovali mená, prípadne aspoň ich zakončenie.

Základ *Gehr* súvisí so starohornomeckým a stredonemeckým *gêr, gêre*. Ide tu o koreň veľmi rozšírený v rozličných obmenách. Vo francúzštine dal vznik slovu *giron* vo význame ‚lono, klin ako časť tela; heraldický klin, klin v znaku štátu'. (Ottovy velké slovníky, Herzer a Ib, Slovník francouzsko-český I, 928).

Zo spoločného kelto-germánskeho kmeňa *gaeso-* za starých rímskych čias utvorila sa aj starolatinská forma *gaesum* a grécka *γαῖσον* na označenie zbrane Germánov ‚Wurfspeer der Germanen'. Bola to starogermánska drevená zbraň s hrotom na vrhanie, podobná v modernom športe ručnému oštepu (porov. Der Grosse Brockhaus VII, 199). Aj Diez predpokladá, že nemecké slová tohto významu pochodia z koreňa *gêr-*, čo podľa neho znamená „pointe de lance" ‚hrot piky, oštepu' (Littré, str. 1874). Koreň *Gêr-* je aj v nemeckých krstných menách *Gerbert* (*adh.* Gêrbërath eigtl. ‚Speerglänzender'), Gerhard (adh. Gêrhart ‚Speerkühn'), Gertrud (adh. Gêrtrût). Hláska *h* v našom priezvisku je len na označenie dĺžky a máme je v nemeckej archaickej forme *gehren* (Kluge, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 9. vyd., str. 166, 162).

Priezvisko má za základ nemecké slovo, ktorým sa označovala bojová zbraň starých Germánov.

Rediguje ANTON JÁNOŠÍK s JOZEFOM ŠKULTÉTYM.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačí Neografia v Turčianskom Sv. Martine.

Matica slovenská
má ešte na sklade tieto staršie ročníky

Slovenskej reči:

III., IV., V., VI., VIII. IX. po Ks 30·–
a X. ročník po Ks 45·–.

Váš záujem o vývoj slovenskej spisovnej reči nájde v nich hodnotné štúdie a rozličnosti pre odstránenie chybných tvarov v slovenčine.

Knihtlač,
hĺbkotlač,
ofset,
knihárstvo,
cinkografia

Žiadajte ponuky!

Všetku prácu, patriacu, do týchto odborov vám vyhotoví

NEOGRAFIA

(majiteľka Matica slovenská)

Turčiansky Sv. Martin